УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЧЫЛЫ

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1967 ч.
МАРТ
28
ВТОРНИК
№ 73 (6710).

Өртээ 2 көп.

СЭТА-ның дыңнадыы

«КОСМОС–152» УЖУДУУШКУНДА

Черниң «Космос-152» дээр кылымал спутнигиниң ээлчеглиг салып ужудуушкунун 1967 чылдың март 25-те Совет Эвилелинге боттандырган.

1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программазынга дүүштүр космос делгемин шинчилээр чорукту үргүлчүлээр сорулгалыг эртем аппаратуразын ол спутникте тургускан.

Эртем аппаратуразындан аңгыда, ол спутникте; орбитаның элементилерин ылап хемчээр радио-система, приборларның болгаш эртем аппаратуразының ажылдап чорууруның дугайында медээлерни Черже дамчыдып бээр радио-телеметриктиг система бар.

Спутникте тургускан аппаратура ей-тавында ажылдап чоруур.

Таарыштырылга-саналга төвү келген информацияны сайгарып, таарыштыр ажылдап турар.

ХАНА ПАРЛАЛГАЗЫ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдарлыг 50 чылынга телептиг ужуражыр дээш чарыш, бүгү чурттаазы-биле бир демей, бистиң республиканың ажылчы чоннарының ортузунда улам калбарган. Кызылдың эът комбинадының, республика типографиязының, алгы заводунуң болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң коллективтери 1967 чылдың бирги кварталында нийти продукция бүдүрер планнарын хуусаа бетинде күүсеткилээн. А Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң саанчылары баштайгы чартык чылда сүттү бүдүрер база күрүнеге садар планын апрельде бурун күүседир дээш амгы үеде сорук кириишкиннig ажылдап турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга бүгү талалыг белеткелге, аңаа алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш демиселге, ажылчы чоннар ортузунга политкижизидилгелиг ажылды калбартырынга чер-черниң хана парлалгазы боттуг рольду ойнап, чүгле коллективтиг пропагандист, агитатор эвес, харын-даа коллективтиг организакчы хүлээлгезин дайынчы ёзу-биле боттандырар ужурлуг. Маңаа чижек кылдыр респотребсоюзтуң АТА-зында партия, профэвилел организацияларының «Чолаачы» деп хана солунунуң ажылының дуржулгазын айтып болур.

Бо коллективте хана солунну чогуур үезинде доктаамал үндүрүп, ону көрүштүг кылдыр хевирлеп, аңаа АТА-ның амыдыралын, 1967 чылда планныг сорулгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни канчаар күүседип турарын тодаргай чырыдып келген. Бо чылдың бирги кварталының планын чолаачыларның чедиишкиннig күүсеткенинге хана парлалгазы чугула рольду ойнаан. Чолаачыларның, септекчилерниң ортузунга күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун улам-на быжыглаарынче, мурнакчы дуржулганы нептередиринче хана солуннуң редколлегиязы улуг кичээнгейни угландырып турар.

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта, Каа-Хемниң «Коммунизмче орук», Өвүр районнуң «Кызыл туг» колхозтарда, Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозта, Кызылдың алгы заводунда хана солуннар ында партия болгаш комсомол организацияларының дайынчы дузалакчылары болбушаан, Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннig күүседиринче ажыл-ишчилерни эвилелдеп турар. Чижээ, Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозта хана парлалгазынга чүгле ол ажыл-агый чериниң эвес, харын-даа республиканың, районнуң социалистиг хүлээлгелериниң кол-кол көргүзүглерин чырыдып бижээн. Бо чылдың бирги кварталында күрүнеге сүт болгаш эът садар планын март 1-ге чедир ол колхоз ажыр күүсеткен.

Хана парлалгазынга чүгле хана солуннар эвес, харын-даа «Крокодил», «Агитхуудустар», «Чаңнык», «Дувураазын», «Комсомолчу прожектор», «Дружинник» дээн ышкаш чеди, он, он беш хонук санында үндүрер плакат хевирлиг дайынчы солуннар база хамааржыр. Чижээ, хана солунга бодаарга, оперативтиг парлалга болур «Агитхуудустарны» Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» колхозтуң сүт-бараан фермаларынга чеди хонук санында-ла үндүрүп, саанчыларның социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин, мурнакчыларның дуржулгазын чырыдып, бар четпестерни чидиг-биле илередип турар.

Чер-черде хана парлалгазының чугула сорулгаларының бирээзи — ажылда бар четпестерни чогуур үезинде принципиалдыг ёзу-биле шүгүмчүлеп илередири, ук четпестерни шиитпирлиг чайладырын чедип алыры, арагачыларны, амыдырал-чуртталгага телептиг эвестерни, күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун болгаш хей-нииттиниң корум-чурумун үрээрлерни эптеш чок ёзу-биле сойгалаары болур. «Найырал» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга хей-нииттиниң корум-чурумун үрээр фактылар моон мурнунда удаа-дараа болуп турган. Салбырда партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары «Крокодилге», «Комсомолчу прожекторга», «Чаңнык» деп хуудуска арагачыларны, хулиганнарны сойгалап, шиитпирлиг демиселди чорутkan соонда ында байдал ам экижээн.

Хана парлалгазының чугула ужур-дузазын чедир үнелеп көрбес фактыларның чамдык черлерде ам-даа барын демдеглевейн барып болбас. Ак-Довуракта көвүрүглер септээр № 5 участокка хана солун үр үениң дургузунда үнмейн турда, партком чогуур үезинде хемчээн албаан. Ол ышкаш «Кызыл тудуг» трезиниң чамдык участоктарында хана солуннар, «Агитхуудустар» чогуур үезинде үнмейн турар.

Хана парлалгазынга үнген шүгүмчүлелдиг материалдарның дээштиг болурунче кичээнгей салбайн турар партия организациялары республикада ам-даа бар. Чижээ, Эрзинниң «Мөрен», Бай-Тайганың «Мөген-Бүрен», колхозтарында, «Совет Тыва» совхозта партия организациялары хана солуннарга үнген шүгүмчүлелдиг чамдык чугула материалдарны боттарының бюро хуралдарынга чугаалажып көрбейн турган.

Юбилейлиг 1967 чылдың часкы тарылгазы ам чоокшулап келген. Часкы хову ажылдарының үезинде хана парлалгазын бедик деңнелге тургузары — көдээниң партия организацияларының масса-политиктиг бүгү ажылының чугула кезээ болган турар ужурлуг. Хана парлалгазының типографияга тускай белеткеттинген плакат хевирлиг материалдары-биле партия организацияларын чогуур үезинде хандырары СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистеринден негеттинип турар.

Улуг Октябрьның 50 чылынга телептиг ужуражыр дээш Тываның көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери бо чылын күрүнеге 20560 тонна эътти, 25000 тонна сүттү, 2140 тонна дүктү, 80000 тонна тарааны садарын, үлетпүрнүң ажылчыннары—пландан ажыр 600 муң рубльдиң продукциязын бүдүрерин, тудугжулар—тудуг-монтаж ажылдарының чыл планын декабрь 28-ке чедир күүседирин, транспортчулар—пландан ажыр 1,2 муң тонна хемчээлдиг чүъкту сөөртүрүн хүлээнген болгай. Хана парлалгазының ажылы хамыктың мурнунда үстүнде хүлээлгелерни чедиишкиннig күүседирин хандырарынче угланган турар ужурлуг.

ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЧЫЛЫНГА АЛДАР КЫЛДЫР

Чарыштың баштайгы түңнелдери

Улуг Октябрьның 50 чыл болур оюу-биле холбаштыр алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле Өвүр районнуң ажыл-ишчилери бо чылдың бирги кварталында эки ажылдааннар. Күрүнеге эът садарының квартал планы 179 хуу, сүттүү— 123 хуу күүсеттинген.

Районда мал ажылы кол черни ээлеп, эрткен чылын колхозтар орулгаларының 90 хуузун берген. Малчыннар малдың баш санын өстүрер дээш кызымак ажылдап, кышкы үеде малдың ажаалгазын улам экижидериниң хемчеглерин алган. Ылангыя бо хүннерге чедир төрүүр хойларның 76 хуузу оолдаан, 20518 хойдан 20415 хураган камгалап алдынган.

«Торгалыг» совхозтуң Ирбитейде хойжу бригадазының (бригадири Доржу Казакиннин) кодааннарында бүгү төрүүр хойларының 80 хуузу оолдапкан, ында хойжу Чүлдүм-оол 230 төрээн хойларындан 260 хураганны алган. Кара-Талдың хойжу бригадазында байдал база эки.

Малчыннарның ажылдап турарында кол шынар чүл дээрге, алган хүлээлгелерин долузу-биле күүседир дээш бүгү чүүлдерни кылып турары болур-дур.

Районда өшкүлерниң болгаш инектерниң төрүттүнген чаш төлдери бүрүнү-биле меңди камгалап алдынган. Эрткен чылдың бо-ла үезинге чедир районнуң колхозтарынга малдың 770 ажыг чаш төлдери янзы-бүрү чылдагааннар-биле өлүп хораан турган болгай, а бо чылын малды кышкы үеде четчир санныг чемнер-биле хандырып, кыштаглаашкынны чедиишкиннig организастааны-биле байдалдың эрткен чылдан ыракта эки болуп турары ам илдең.

Алдынган социалистиг хүлээлгелерниң күүселдезиниң талазы-биле баштайгы өөрүшкүлүг медээлер мындыг-дыр. Ынчалзажок, чазын база малга бергелер туруп келир дээрзин малчыннар медереп билип турар болгаш чедип алдынган чедиишкиннерни быжыглавышаан, бүгү чылга хамаарыштыр алдынган социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш, районда ажыл улам күштүг-биле калбарып турар.

М. ЧАМБАЛ-ООЛ.
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

Улам калбарып турар

Совет эрге-чагырганың бежен чыл оюнга уткуштур социалистиг чарыш Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында улам-на калбарып турар. Беш чылдың ийиги чылында район сүт садарының квартал даалгазын 108,6 хуугa күүсеткен, азы 387 тоннаның орнунга 421 тоннаны хүлээп алыр пунктуже чоруткан. Сөөлгү он хонукта 65 тонна сүттү саткан. Эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, бо продукцияны он бир хуута хөйнү дужааган. Эът садарының даалгазы база чедиишкиннig күүсеттинген.

Эът, сүт бүдүрүп садар талазы-биле квартал даалгаларын күүседир херекке СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз, «Искра» колхоз болгаш «Чыраа-Бажы», «Тыва» совхозтар боттарының эң дээре күш-ажылчы салышкыннарын кииргеннер.

Районнуң колхозтар, совхозтарының малчыннары баштай төрээн бүгү 40779 хойдан 315 хураганны артыкка ажаап алганы өөрүнчүг.

Районнуң хөмүр даш разрези, амыдырал-хандырылга комбинады болгаш транспорт, тудуг организациялары база-ла эки ажылдап турар.

—⊙—

Чазыларның тывышчылары

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарыш Тожунуң ыраккы Чазыларда тывышчыларының ортузунда калбарган.

Чылдың баштайгы ийи айында Чазыларның аңчылары 153 киштиг, 472 дииңни, 1160 ондатраны, 28 асты болгаш күзенни база өске-даа аң-өлүктү хүлээп алыр пунктуга дужааган. Чазыларның тывышчылары бирги кварталда 2000 рубльдиң өлүүн дужаар турган, 5819 рубль кылдыр күүсеткен, 2000 кг аң эъдиниң орнунга 2363 килограммны дужааган.

ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ ШАҢНАЛ

Албан-ажыл хүлээлгезин үлегерлиг күүсетпишаан, Кыдатка ажылдаарының нарын байдалдарында эрес-маадырлыг болгаш шыдамыккай чорукту көргүскени дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Кыдат Улус Республикада совет элчин чериниң болгаш өске-даа совет албан черлериниң бөлүк ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан.

—⊙—

Россия федерациязы квартал планын күүсеткен

Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери эът, сүт болгаш чуурга садарының квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Күрүнеге 3522 муң тонна сүттү азы эрткен чылдың чогуур үезинден 531 муң тонна хөйнү, 1782 миллион, ылавылаарга, эрткен чылда ол-ла үеден 158 миллион борбак хөй чуурганы саткан.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садары үргүлчүлеп турар.

1966 ЧЫЛДА КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязының база көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылчыннарының, албан-хаакчыларының профэвилелиниң ТК-зының президиумунуң доктаалындан

1966 чылда көдээ ажыл-агыйга Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин көргеш, ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы база көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының профэвилелиниң ТК-зы дыка хөй районнарны РСФСР талазы-биле тиилекчилер кылдыр санаан болгаш оларга 10 муң рубль хемчээлдиг акша шаңналдары-биле кады ССРЭ-ниң Министерлер Чөвүлелиниң болгаш Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл туктарын тывсыр деп доктааткан.

Бистиң Тыва АССР-ниң **БИИ-ХЕМ РАЙОНУ** база ол доктаалда демдеглеглдип, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугу-биле болгаш 10 муң рубль хемчээлдиг акша шаңналы-биле шаңнаттырган.

Бүдүрүлгениң мурнакчызы Иван Егорьевич Ананьин механизация эргелелинге 1961 чылдан бээр доктаамал ажылдап келген. Оон кылган продукциязының шынары өскелерден эки. Октябрь байырлалынга холбаштыр алган хүлээлгезин эш Ананьин чедиишкиннig боттандырып, хүннүң ажыл нормазын 110 хуудан кудулатпайн турар.

ЧУРУКТА: И. Ананьинниң ажылдап турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ
фотозу.

Часкы тарылгага белеткел

„ХАРААЛДА"—ХОВУ ТУРЛАГЛАРЫ

Часкы хову ажылдарының эгези—шык базырышкынынче бөгүн, даарта кириптер үе келген. Черниң доңу 10 см ажыр эрий берген. Ындыг болганда бүгү-ле чүве: машина-тракторлар, кывар-чаар материалдар, хову турлаглары белен турар ужурлуг. Чамдык ажыл-агыйларда байдал ындыг эвес.

«Октябрь 50 чылы» колхозтуң Ак-Шатта хову турлаанга чеде бердивис. Бир эвес эки дериир, сегидип алыр болза, Чөөн-Хемчик районда чок дээн чаагайжыттынган хөй өрээлдерлиг делгем бажыңның нийти байдалы самдар өгден дорайтаан. Эрткен күзүн каггаш чораан олчаан чүзүн-даа кылбаан, печкалары үрелик. Чем кылыр өрээлдиң печказының плиталарының от инининге эңмейип калган шойлары ол-ла олчаан, эңмегер арткан. Бүдүннерин «чандыр көрбеcтер» алгаш барганы-ла ол боор оң, оларның чүгле оруннары өңгейип туруп калган. Чугайлаттынган өрээл чок. Одаар ыяш база чок. Колхозтуң механиги Монгуш Доржуга ужуражып чугаалаштывыс:

— Хамык тараажыларның аштанып, чемненир, удуп дыштаныр чери ооп белен эвезил, азы бо чылын борта тараа тарывас дээн бе?—деп, шыңгыы айтырдывыс.

— Тарывас боор бе, харын колхозта кол черлеривис бо-ла болгай. Хову турлаа септедир дугайында баштаар черге шагда-ла чугаалажып, улусту-даа, тележкалыг тракторларны-даа тускайлаан улус бис, мен турлагга электростанция тургузар дээш, бөгүн чаа келгеним-не бо—деп, механик база-ла килеңин илеретти.

Септелге талазы-биле чүгле соңга шилдекчизиниң ажылдап турганының демдээ болгу дег, бир өрээлде шил кестинчилери чыдыр. Ооң-биле кады печник кижи ылавыла ажылдаан турар ужурлуг. Бригадир Ондар Бады ол дугайында чүнү бодап турарыл? Даштыгаа, соокка, довурак аразынга ажылдаан кижилер ыштыг, соок өрээлдерге дыштаныр ужурлуг бе?

Ленин аттыг колхозтуң Сесегеде хову турлаанга бардывыс. Ында байдал мырыңай чөгенчиг. Чем кылыр өрээлден эгелээш, бүгү-ле шооча чок өрээлдерге төдүзүнге кирдивис. Бо чылын чаагайжыды септээри-биле кижи холу дегген чаңгыс-даа не чок. Хамык печкалары дөгере үрелик, чаңгыс-даа өрээл чугайлаттынмаан, хаалгаларының эви багай, арзагар-орзагар.

Черле ынчаш, хову турлагларынга хамаарыштыр бистиң чамдык удуртукчуларывыстың кичээнгейи кошкак. Хову турлаа деп чүл, ол кандыг байдалдыг болур ужурлугул деп айтырыгларны чамдык эштерниң хандыр бодавайн турары илдең. Хову турлаглары дээрге, узун, кыска часпарлар үезинде тараажының дыш, чаа күш кирип алыр чери-дир. Ол хамыктың мурнунда чылыг, чырык, арыг-силиг турар ужурлуг. Ном, солун база ойнаар херекселдер дугайын чугаалавака безин, районда дыка хөй хову турлагларында чуртталга бажыңнарының шалалары дозулаттынмаан.

Ол-ла хову турлагларының дөгерезинге чорааныvыс даартазында «Октябрь 50 чылы» колхозтуң парторгу эш Комбужап, районнуң радиодамчыдылга чериниң бо талазы-биле айтырыгларынга «Бистиң турлагларывыс чүс хуу белен» деп медеглээн. Бо ышкаш эпчок факт Ленин аттыг колхозта база болган. Чамдык ажыл-агыйларда партия организацияларының удуртукчулары безин хову турлагларын экижидеринче чугула кичээңгей салбайн турары ол-дур. Бо дээрге дувураазынныг байдал-дыр. Ону болдурбас херек.

С. ПАВУ,
(«Шынның» корр.).

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутаттарынга дыңнадыг

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1967 чылдың март 30-де эртенгиниң 9 шак 30 минута турда, хөгжүм-шии театрынга болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң сессиязы 1967 чылдың март 30-де эртенгиниң 10 шакта хөгжүм-шии театрынга ажыттынар.

КӨДЭЭ КОММУНИСТЕРНИҢ ШАЛЫПЧЫ ХҮННЕРИ

Час келген. Чурттуң мурнуу чүгүнүң колхозтары болгаш совхозтары чазын чажар культураларының тарылгазын чоруда берген. Бүгү районнарга часкы хову ажылдарының массалыг изиг-түлүк үези чоокшулап келген. Ынчангаш амгы үеде көдээ партия организацияларының кичээнгейи часкы тарылгага белеткелдиң болгаш ону чорударының тодаргай сорулгаларынче мөөңнеттинип турар.

Ажыл-агыйларда бүдүрүлге планы эки бодамчалыг кылдынган бе база продукцияның нийти хемчээли азы кандыг бир хевириниң талазы-биле күрүнениң чагыын күүседирин хандырып шыдаар бе? Ылавылаттынган план-чагыгдан ажыр тарааны болгаш өске-даа продуктуларны садарын көвүдедиринге, ховуларның дүжүттүүн бедидеринге курлавырлар тывылган бе база бо талазы-биле кандыг хемчеглер көрдүнгенил? Машиналарны бүгү черлерде эки септээн бе, үрезин арыглаттынган бе, чемишчидилгениң курлавыры тургустунган бе? Кижилерни канчаар таарыштыр тургускаазыл, күш-ажылдың мурнакчы аргаларынга оларны өөредир дизе, ам чүнү кылып четтигип болурул? Бо бүгү айтырыглар көдээ коммунистерниң кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Киев чоогунуң Сквирск районунуң коммунистери телептиг чижээн көргүзүп турар. Оларның инициативазы-биле колхозтарда болгаш совхозтарда хову ажылынга белеткелдиң хыналдазын, көрүлдезин боттарының чорудуп турар. Бо ажылга чүгле тускай эртемниглер болгаш актив эвес, харын көдээниң бүгү ажыл-ишчилери шупту киржип турар. Чер ажылдыглар четпестерни илередип, ону чайладыр талазы-биле бот-боттарынга дузалажып, дуржулгазын солчуп, курлавырларны дилеп тып турар.

Районнуң ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган чарышка кириишпишаан, пландан ажыр күрүнеге 14 муң тонна тарааны, 7 муң тонна сүттү, 1,5 муң тонна эътти, миллион хире дагаа чуургазын садарын аазап турар. Бригада база звено бүрүзүнде кижилер ховуларның дүжүттүүн бедидеринге болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедиринге кандыг хемчеглерни алаа экил, тарылгага оларның хүлээлгези чүл дээрзин эки билген турзун дээш, партия организациялары доктаамал сагыш салып турар. Часкы хову ажылдарының технологиязын болгаш ону организастаарын бүгү черлерде бодамчалыг кылган, сорттуг үрезин белеткеттинген, хову ажылдакчыларынга моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиниң системазын ажылдап кылган.

Көдээниң бүгү партия организациялары агрономнарга, механизаторларга болгаш өске-даа тускай эртемниглерге даянгаш, бо хүннерде ажыл-агый бүрүзүнүң часкы тарылгага белеткелин ылаптыг сайгарары, юбилейлиг чылдың бедик дүжүдү дээш чарышты баштаары эргежок чугула.

Бир эвес бодунуң ажылдап турар бригадазында техника багай септеттинген, үрезин арыглаттынмаан, чемишчидилге эвээш белеткеттинген болза, ону коммунист сагып амыр эрттирип болбас. Коммуниске күрүнениң болгаш колхозтуң эрге-ажыы чүүден-даа артык бедик болур, чаагай дүжүттүг тараа чайгаар үнүп кээрин ол аңаа-ла манап олурбайн, чурттуң тараа курлавырларын көвүдедири дээш бодунун албан-хүлээлгезинге эрес-шудургу демисежир ужурлуг. Ынчангаш бодунуң төрээн коллективи тарылганы үлегерлиг чоруткан турзун дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры—көдээ коммунистиң бирги хүлээлгези болур.

Ажыл-агый чорудулгазынга контрольду күштелдирери, часкы ажылдарга белеткелди чогуур үезинде дооззарының болгаш чер ажылының культуразын бедидериниң талазы-биле хемчеглерниң комплекизиниң дугайында сагыш салышкыны — ажылдың чүгле бир талазы-дыр. Партия организациялары чер ажылдыгларының ортузунга тодаргай сорулгалыг кижизидилге ажылын чорудар, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле кижилерге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиглер. Көдээ партия организациялары организакчы болгаш масса-политиктиг ажылын дүжүттүң салым-чолун шиитпирлеп турар ховуларже шилчиткен турар ужурлуг.

Трактор болгаш хову бригадаларынче бодунуң эң эки күштерин чорудуп, тарылганың эң-не харысаалгалыг участоктарынга коммунистерниң болгаш комсомолчуларның күжүн таарыштыр тургузуп турар партия комитеттериниң ажылын таарымчалыг деп санаар. Ажыл-херекти боттарының ак сеткилдиг көөрү, сагылга-чурумнуу база инициативазы-биле, партийжи хайныгышкынныг сөзү-биле коммунистер шалыпчы күш-ажылче кижилерни сорук кивирип, чарыштың эгелекчилери болуп турар.

Сөөлгү чылдарда көдээ партия организациялары чер ажылдыгларының ортузунга масса-политиктиг ажылды чорудар талазы-биле дыка улуг дуржулгалыг апарган.

Дон, Ставрополь, Пенза болгаш өске-даа областарның чамдык районнарында трактор агрегаттарының болгаш звеноларының коллективтеринде түр тургускулаан партия бөлүктери болгаш чер-чер Советтериниң депутаттарының бөлүктери чедиишкиннig ажылдап турар. Олар хову ажылдарынга улуг салдарны чедирип турар. Украинаның, Поволжьениң, Сибирьниң хөй-хөй районнарының хову дурлагларында тараажылар чаа солуннарны болгаш журналдарны номчуп, радио дамчыдылгазын дыңнап, киноларны көрүп болур тускай өрээлдерни дерип кылган. Массага идейлиг салдарны чедирер талазы-биле коммунистерниң эргезинде бүгү чүүлдер бар болгаш ону чорударының хевирлери база янзы-бүрү болуп турар.

Чер ажылдыгларының амыдырал-чуртталгa болгаш культурлуг хандырылгазының дугайында чогуур үезинде сагыш салыр, бригадаларның турлаан белеткээр, дыштаныр өрээлдерни, кызыл булуңнарны, столоваяларны дерип кылыр, культура-массалыг ажылды организастаарын, садыг болгаш эмнелге хандырылгазын таарыштыр тургузарын бодап кылыр херек. Бо бүгү чүүлдер ажыл-агыйларның, чер-чер Советтериниң удуртукчуларының, садыг болгаш кооператив организацияларының, кадык камгалал, культура-чырыдыышкын албан черлериниң органнарының инициативазындан болгаш ап чоруткан хемчеглеринден улуу-биле хамааржыр апаар. Ынчалзажок чамдык черлерде ховуларга ажылдаар кижилерниң амыдырал-хандырылгазынга холбашкан белеткелди оожумнадып турар. Чижээ, Саратов областың Краснокутск районнуң ажыл-агыйларында бригадаларның дурлагларын белеткевээн. Алтайда, Башкирияда база өске-даа черлерде бо талазы-биле ажылдарны ыракта-ла чедир кылбайн турар.

Көдээге партияның хажык чокка боттандырып турар экономиктиг хемчеглери көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Часкы хову ажылдарын чедиишкиннig чорударынга бүгү-ле эргежок чугула чүүлдер: техника, үрезин, дуржулга, ажылдың магадылаттынган төлевири чер ажылдакчыларында бар. Ынчангаш гектар бүрүзүнден хөй продукцияны алыр дээш тарылганы үлегерлиг чорудуп, ол бүгү аргаларны мергежилдиг ажыглаар херек.

«Юбилейлиг чылда чаагай дүжүт дээш!» деп лозуң-биле Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарыш көдээде улам калбарып турар. Көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларынга чаа-чаа чедиишкиннер көдээниң ажыл-ишчилериниң Төрээн чуртка эң эки белээ болур.

(«Правданың» мурнуку чүүлү).

ОКТЯБРЬНЫҢ ХЕРЕЛИ ТЫВА ЧЕРДЕ

Мээң чажыдым үе

Бо юбилейлиг чыл мээң амыдыралымга онза өөрүнчүг үе болур. Совет эрге-чагырганың чартык чүс чылының байырлалын бодумнуң 50 харлааным-биле деңге байырлап эрттирер мен. Төрүттүнген үем—1917 чылдан эгелеп, бо хүннерге чедир Тываның черинге, ылаңгыя тыва херээженнерниң амыдыралынга кандыг чаа-чаа өскерилгелер болганын тодуг сактып чугаалаары берге. Ынчалзажок бодумнуң амыдыралымга болган эргилделиг үелерден чамдык чижектерни номчукчуларга сонуургадыйн.

«МЧАЭ» дээр эштежилгеден «Бай-Тал» колхозу тургустунуп, оон «Тээли» совхозтуң салбыры апаргыже чедир ажылдап, холдуунда-ла мал ажылында чоруурувус бо. Коллективтиг ажыл-агыйның быжыгыышкыны дээш улуг-хуувусту киирип келгенивис түңнелинде бергелер аштынган, ажылдың чажыдын тып, дуржулгалыг кижилер апарган бис.

Мурнунда, «хөй ажы-төлдүг улус суурдан ырады көжүп, мал малдап кайын шыдажыр бис» деп бодалдарга бо-ла алзы бээр чүве. Ам ажырбас болган. Малчыннарның уругларын күрүнениң долу хандырылгазынга тургузуп өөредир болу бергени бистиң ажылывыска улуг идигни берген. Төрүүр хойлар кадарып эгелээнивистиң баштайгы чылы—1961 чылда чүске онаажтыр 142 хураганны алгаш, артельдиң (ынчан колхоз турган) малчыннарының чарыжынга бирги черни ээледивис. Улуг оглувус ам «Тээлиниң» Бай-Тал салбырның аныяк малчыны. Оон бичези ажылдавышаан, келир чылын Кызылдың башкы институдунче кирерингe белеткенип турар. Оон биче кызывыс Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунда өөренип турар. Уругларымны эртем-билигге өөредип, кижизидип алырынга Совет чазак, Коммунистиг партия дузалаан.

Совет эрге-чагырганың бо кайгамчык үезинде бичии чаштан, ушпа кырганга чедир күрүнениң дузаламчызын, хайгааралын көрбейн орар кижи ам чок. Кажан 50 харлап тура, бодумнуң арга-мергежилимни өскелерге дамчыдып бижиирин бодумнуң хамааты херээм деп көөр мен.

Чүгле хой кадарып, 17 чыл ажылдап келдивис. Бистиң республиканың байдалынга хой оолдаашкынын кыжын эгелээр кылдыр чорудуп турары-биле мал ажылында эң берге, харысалгалыг үе—кыш болуру ол. Чылдың өске үелеринде малдың эки деңгилгезин чедип алгаш, чогум кыжын ону суларатпазы чаш-даа, улуг-даа малды хорамчага таварыштырбазының ажыктыг аргазы ол. Кышты менди хүр ажары өске бүгү белеткелдерден база хамааржыр. Мал чемин үзүктелдирбейн, одарны ээлчештир ажыглаары, мал кажааларын чогуур үеде септеп чылыглаары дээн чижектиг хемчеглер доктаамал кичээнгейге алдынган турар ужурлуг. Оолдаашкынның эгезинде, түлүгүнде чүнү канчаарыл?

Кажаа иштинге ээлчеглиг дүнеки дежурныйлаашкынны организастаар. Ылаңгыя дүне төрүттүнген чаш хураганнарны иезинден астыктырбайн, тускай кажаага тургузуп ажаар. Дуңгужун төрүүр хойлар хураганын хозар чоруктар хаая эвес тургулаар. Ону болдурбаста хураганны иези-биле кады элээн үр үеде тургузар херек. Ийис хураганнарны өске хойларга чагыштырып азыраарга дүргеч мандыычал, боткур болур. Ийистерни чаңгыс ол-ла үезинде глюкозалыг суг, сүттүг шай, сула далганы холуксаалыг суг-биле эмиккиктеп азыраары оларның аарычал эвезин хандырар. Чаш хураганнар өске чемге кире бээрге, сигенни, саванның чымчады ылбырадып азы хээп бээри ажыктыг.

Оолдаашкынның түлүк үези — февраль, март айларда коданда бар кижилер хүнүң ажылын хуваажып күүседири чугула. Ол өйде хураганнарны назынының аайы-биле бөлүктеп үзүп ажаарга артык шүүделдер болбас, эртеңги, кежээки эмзирилгелер дүрген, организастыг эртер. Бо бүгү негелделерниң сагыышкыны ыяап-ла эки түңнелдерни бээр.

Бистер чылдан чылче алган социалистиг хүлээлгелеривисти чедиишкинниг күүседип, багай эвес түңнелдерни чедип ап келдивис. Чедиишкин бүрүзү улуг күженишкиннерни негээр. Ынчангаш борта практиктиг дуржулга, мергежил, хөйнүң херээ дээш ёзулуг сагыш човаашкын херек.

Беш чылдың бирги чылы 1966 чылда 100-ке онааштыр 103 хураганны, бир хойдан-на 2,5 кг дүктү кыргып алганывыс совхозтуң бүдүрүлге планында көрдүнгенинден ажа берген. Ол база бистиң чедиишкинивис болган. Мал ажылынга үр чылдарда халаг чок ажылдап келгенимни үнелеп көргеш, Совет чазак эрткен чылын мени Ленин ордени-биле шаңнаан. Бо чорук мээң малчын амыдыралымга онза эргилдени болдуруп, улам бедик сорулгаларже хей-аът киирген. Юбилейлиг чылда 100 хойдан 105 хураган, бирээден-не 2,6 кг дүк алырын хүлээнген бис. Чыл төнчүзүнде бо хүлээлгелер ыяап-ла күүсеттинген турар дээрзин быжыг бүзүрел-биле айыткаар мен. Чүге дээрге, бо хүннерде төрээн 253 хойдан 255 хураган менди камгалап алдынган. Бистиң амгы амыдырал-байдалывыс алган хүлээлгени чедиишкинниг күүседиринге таарымчалыг боор турар.

Ам үеде малчын өреге бүрүзүнүң амыдырал-чурттаалгазы экижип, алыр ажыы өскен. Бо бүгү Улуг Октябрьның ачызында, Совет эрге-чагырганың үезинде чедип алдынып турар. Ажыл бедик бүдүрүкчүлүг болган тудум, амыдырал солун, хөглүг, чаагай болуп бар чыдар.

Ч. СЕНДАЖЫ,

хөй уругларлыг ие, хойжу.

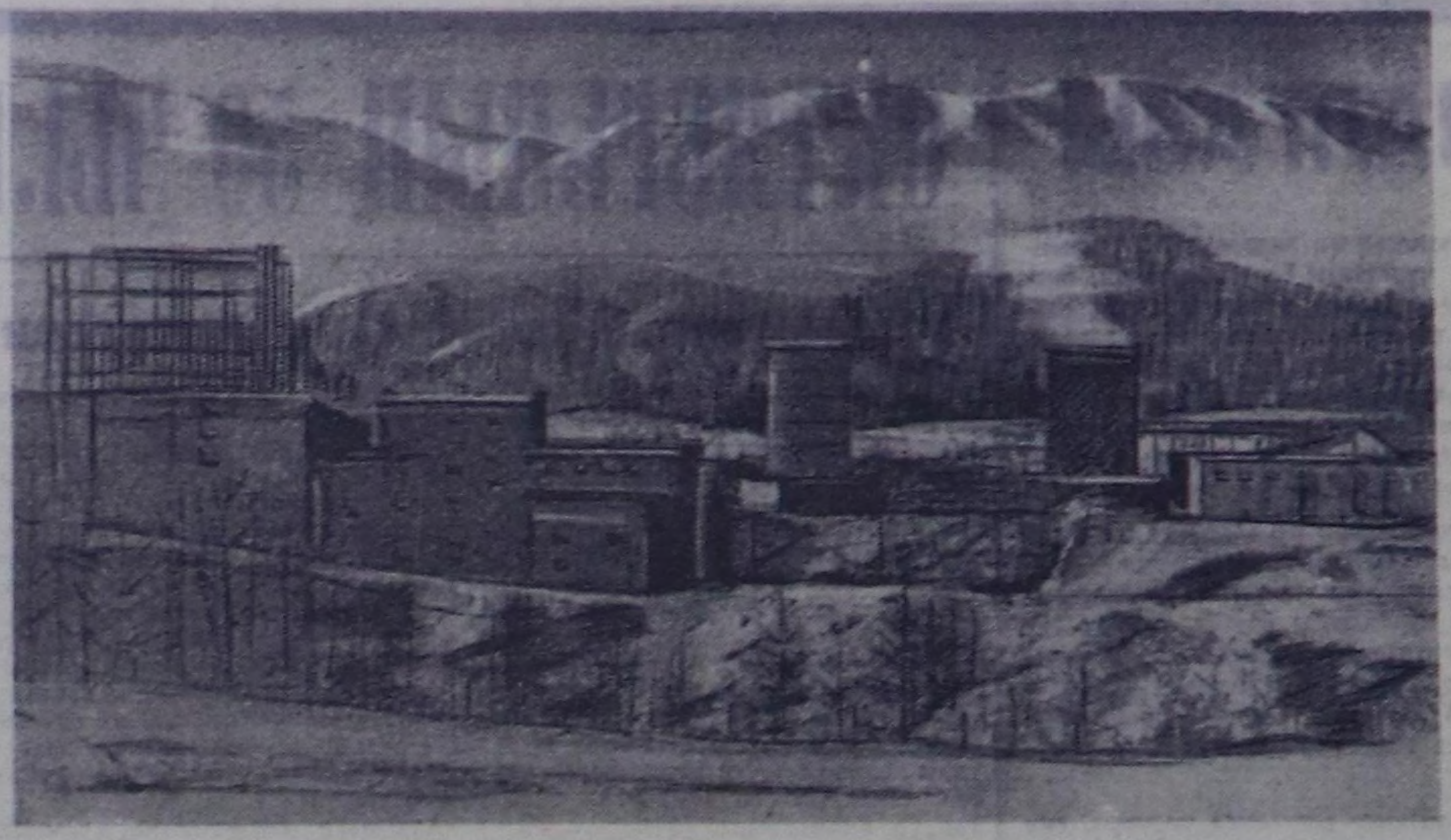

Беш чылдың тудуу—«Тыва кобальт» комбинат бо хүннерде.

А. АИРНИҢ фотозу.

ЛЕНИНГРАДТАН ЧАГАА

Ленинградтың театр, музыка болгаш кинематография институдунда тыва оолдар, кыстар өөренге-ле дөрт чыл чоокшулай бердивис: Улуг Ленинниң чурттап, ажылдап турганы, «Авроразының» даштаашкыны диңмиреп үнген, Октябрь революциязының тиилелгезиниң эң-не баштай чайынналып, ооң күштүг чалбыыжы оранңарже чырыткылап тараан чер болур Ленинград хоорайга өөренип, чурттаары биске улуг аас-кежик болган.

Бо эрткен кыска үениң дургузунда, бис чүгле боттарывыстың тускай эртемивис-биле кызыгаарлаттынмайн. Ленинградтың улуг-улуг заводтарының ажылчыннары-биле ужуражып, оларга боттарывыстың тыва ырларывысты ырлажып берип келдивис. Ленинградтың Ломоносов аттыг шаажаң кылыр заводунга, сурагжаан Киров аттыг заводка, Пулково обсерваториязынга чораанывыс бистерге кажан-даа уттундурбас болуп артып калган. Ленинградчыларның ээлдек-чымчаа, оларның бедик культуразы бистерниң кижи бүрүзүнге өөредиг болгаш чижек болуп чоруур.

Келир үениң аныяк артистерин өөредип кижизидеринге аажок мергежилдиг, театрга хөй чыл ажылдап келген удурткукчу башкывыс, РСФСР-ниң улустуң артизи, профессор Л. Ф. Макарьевтиң бүгү күжүн, билиг-мергежилин үндүрүп, тыва кадрлар дээш улуг кичээнгейни салып ажылдап турары дыка-ла өөрүнчүг. 1963 чылда тыва студентилерни хүлээп ап тура: «Харым 75 чедип, кырый бердим. Тывалар, силер мээң өөредир сөөлгү курузум силер. Силерни доостуруп кааш, дыштаныр мен. Бүгү-ле күжүмнү, билиимни харамнанмайн силерни өөредир мен» деп, чугаалааның кажан-даа уттпас бис. Бистиң институтка өөренип турган, баштайгы тыва доозукчуларны мергежилдиг артистер кылдыр өөредир дээш хүндүлүг башкывыс Л. Ф. Макарьев улуг күженишкинни үндүрген.

Сөөлгү курстуң бирги чартыының экзаменнерин шуптувус чүгле 4,5 демдектерге дужаадывыс. Л. Солун-оол экивисти мактавас арга чок. Ол бир дугаар курстан эгелээш, бо хүннерге чедир бүгү экзаменнерни чүгле 5 демдектерге дужаап турар. Солун-оол эки өөредилгези дээш ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Москвин аттыг бедиктен стипендияны ап турар.

Чоокта чаа Ленинградтың чурттакчылары Л. Солун-оолдуң болгаш С. Кадр-оолдуң тыва ырларны ырлааның радиодан дыңнааннар. А. Чыргал-оолдуң, Р. Кенденбильдиң, С. Бюрбениң болгаш өске-даа тыва композиторларның ырларын тыва студияның студентилериниң күүселдези-биле Ленинград радиозунга дамчыткан. Эрткен чылдың декабрь айда бистиң институттуң башкылары, студентилери чогаалчы С. Сарыг-оолдуң проза чогаалдарындан база «Саны-Мөге» деп шүлүглелинден алган үзүндүлелин, М. Кенин-Лопсаңның «Оттук» деп шүлүглелинден үзүндүнү, С. Пюрбюнуң «Чыргал-бай» деп балладазын болгаш өске-даа тыва чогаалчыларның кыска проза чогаалдарын, шүлүктерин орус дылга утказын илередип очулдуруп кааш, тыва дыл кырынга чугаалаарга, кижи бүрүзүнүң күүселдези орус улуска билдингир болуп, улуг макталды чедип алган. Сцена чугаазынга күрүне экзамени ынчаар дужаатынган.

Улуг юбилейлиг 1967 чыл тыва студияга кончуг харысалгалыг болгаш өөрүнчүг болуп турар. Кижи бүрүзү дөрт чыл өөредилгезиниң түңнелин тыва көрүкчүлерниң мурнунга бараалгадып чедирер болгаш театрга артистер болуп ажылдап кирер чылывыс болур. Амгы үеде В. Көк-оолдуң «Алдын чечек» деп шиизин орус болгаш тыва дылдар кырында белеткеп турар бис. Делегейде база бир улуг комедиографтарның бирээзи Жан-Патист Мольерниң шүлүктеп бижээни «Мартюр» деп комедиязын бо чайын тыва сценага көргүзер бис.

Октябрь революциязының чалбыыжы Петроградтан (амгы Ленинградтан) херелденип үнгеш, Тыва черни оттуруп, ону чырыдыпкан. Октябрьның ачызында хөй-хөй тывалар Ленинградка эртем-билиг, бедик культура чедип алыр аргалыг болган. Улуг Ленин башкының хоорайы тыва кадрларны даргаппап белеткээр чер болу бергенин бистиң студентилер эки билир.

Ш. ХЕРТЕК,

Ленинградтың театр, музыка болгаш кинематография институдунуң студентизи.

Очалаңдан кедилээрин

(ТЫВА УЛУСТУҢ ЫРЫ).

Очалаңдан кедилээрин
Орус арат айтып берген,
Октябрьның хувискаалын
Ол-ла черден делгереткен.

Чеди чааның хувискаалы
ССРЭ-ден өөскээн-не ийин.
Черлик чораан арат-ла чон
Черле-черде хувискаады.

Ам-на бо-ла сорулганы
Азий дипке делгереткеш,
Арат-хөйнү каттыштыргаш,
Амыр чыргал эдилээн бис.

* * *

Хажыызындан харап кээрге,
Хана хээлиг Тыва чурту.
Каш-ла сөөктү каттыштырган
Карл Маркс, Ленинни.

Ужунайдан харап көөрге
Угулзалыг Тыва чурту.
Улус чонну каттыштырган
Улуг башкы Ленинни.

Лениниң айыткан оруун
Эндег чокка эдерээли.
Революстуң алыс херээн
Эчизинге чедирээли.

Бо ырны эң баштай орус дылга 1932 чылда «Вперед» солунга А. Пальмбахтың «Вектер болгаш чылдар» деп очеригинге, тыва дылга «Бистиң ажыл» деп номга (1934 ч.) парлаан. «Бистиң ажылга» ону парлааш, «бо ырны Чадаана чурттуг кадарчыдан дыңнап бижээн» деп тайылбыр берген. Бо ырны 1930—31 чылдар үезинде ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының Национал-колониал айтырыглар шинчилээр эртем ассоциациязының экспедициязының киржикчилери дыңнап бижээн дугайын калган профессор А. А. Пальмбах Кызылдың интеллигентилериниң 1961 чылда болган ужуражылгазынга чугаалаан.

◆

Төрээн черим

Сөзү С. Сүрүн-оолдуу.

Аялгазы Ю. Сундуйнуу.

Өзүм-тыным тудуш чуртум —
Өскен, төрээн тыва черим,
Сени мактаар, сени деңнээр
Чечен сөстер чедишпес -тир —
улуг-дур сен.

Кожумаа:

Ынчангаштың ынак мен, ынак
мен,
Ындыныг-ла ынак-тыр мен.
Кадыр тайгаң, хамык арга
Чечек-биле шиметтинген,
Калбак ховуң, көвей хемиң
Челээш өңде чайыннаган —
чараш-тыр сен.

Кожумаа:

Арбын малдыг, кежик-чолдуг
Ажылчы чон омак-хоглуг,
Алдын, мөңгүн, аңныг-мөңниг
Арга-сыннар аржаан суглуг —
байлак-тыр сен.

Кожумаа:

Өзүм-тыным тудуш чуртум —
Өскен, төрээн тыва черим,
Чарлып болбас эргимим дег
Чассып чоруур авам ышкаш—
эргелиг сен.

Кожумаа:

Ынчангаштың ынак мен, ынак
мен,
Ындыныг-ла ынак-тыр мен.

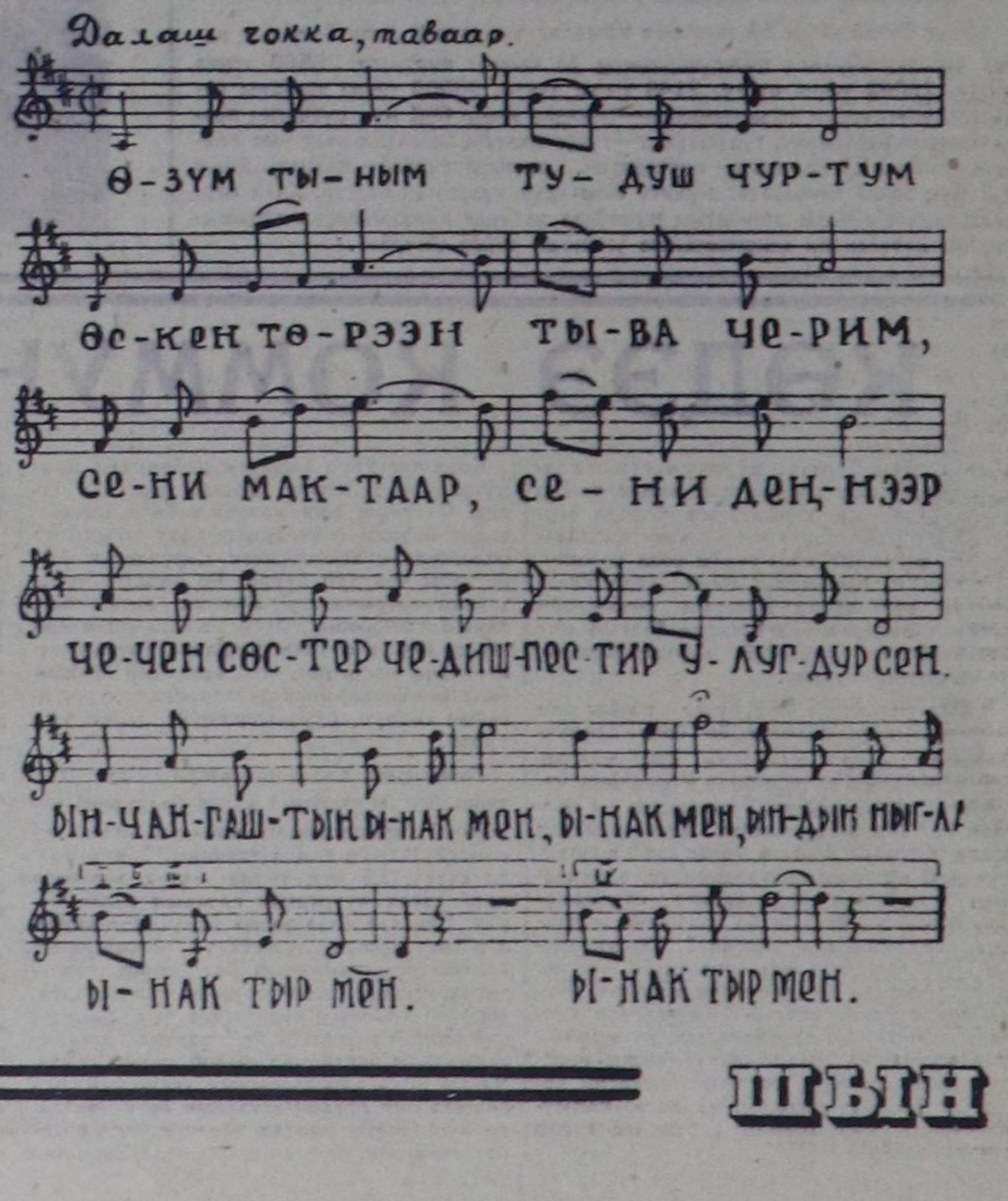

Далаш чокка, таваар.
Ө-зүм ты-ным ту-душ чур-тум
Өс-кен тө-рээн ты-ва че-рим,
Се-ни мак-таар, се-ни деҥ-нээр
Че-чен сөс-тер че-диш-пес-тир у-луг-дур сен.
Ын-чан-гаш-тың ы-нак мен, ы-нак мен, ын-дын ныг-ла
ы-нак тыр мен.
ы-нак тыр мен.

Делгем, ак оруктап

«Школа»...: «Институт»... «аспирантура»... Шаандагы эрги чыдып калган Тывага бистиң ада-өгбелеривис ол кайгамчык сөстерниң утказын билир хамаан чок, оларның сураан-даа дыңнап чорбааннар.

Төрээн школазы кымга эргим болгаш чоок эвес боор. Сураглыг эртемденнер-даа, алдарлыг артистер-даа, инженерлер-даа, чогаалчылар-даа, бистиң маадырлыг космонавтарывыс-даа өөренип чораан школазын, эргим хүндүлүг башкыларын кезээде-ле чылыы-биле сактып чоруурлар.

Кызылда Ленин кудумчузунуң парк аксында талазынче үш каът чараш, даш бажың бар. Ол—Кызылдың № 2 школазы-дыр. Ол школаны доосқан кижи ооң чаны-биле өөрүшкүнүң чылыг минуталарын сагынмайн эртип шыдавас. Чүге дээрге, төрээн школавыс-биле бистиң эң чалыы чылдарывыстың моон соңгаар өөренир, ажылдаар диген күзелдеривистиң сактыышкыннары-биле холбашкан...:

Бо школаны чедиишкинниг доосқаш, элээн каш эштерим-биле бистиң кайгамчыктыг Төрээн чуртувустуң делгемнерин кезиш, мөңгүн баштыг Саян дагларын ажып, карак четпес Сибирьниң ховуларын эртип, алдарлыг улуг хоорайлар Москва, Ленинград кайы сен дээш, өөредилгевисти уламчылап хап чоруптувус.

Эртем, культураның, революцияның бо төөгүлүг хоорайларынга хөглүг, шиитпирлиг 5—6 чылдар билдиртпейн эрте берген. Бистер Москвага, Ленинградка дээди эртемниң дипломнарын чедип алыр аас-кежиктиг болдувус. Олар ам кымнар болганыл? Таня Бадарчы, Суваң Шактаржык—эмчилер, С. Тавак-оол, С. Дандар-оол—инженерлер. С. Кызыл-оол Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүрүнүң кол инженери. Э. Күжүгет, Ф. Самданчап—көдээ ажыл-агыйның дээди эртемниг специалистери. Кимаа Юмбуу— судья. Серот Салчак пединституттуң математика башкызы. Калгажык Шактаржык Москвага аспирантура доозуп, география эртемнериниң кандидады, эртем ажылдакчызы Калин-оол Күжүгет Ленинградта аспирантура доозуп, геология эртемнериниң кандидады болур деп турар. Рая Сериң пединституттуң химия башкызы, Светлана Даргат биология факультединиң деканы. Оюн Син-оол Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи. Школаның тулган спортсмени, кончуг эки өөреникчизи турган, кезээде хөглүг, шимченгир Дамдынчап ам ол школаның директору. Ол ышкаш № 2 школаны доосқаштың, дээди эртем чедип алган эш-өөрүмнүң кайызын ол дээр боор.

Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчыларының хөй кезии № 2 школаның доозукчулары. Дыл болгаш бижик секторунуң эргелекчизи Доруг-оол Моңгуш Москвага аспирантура доосқаш, филология эртемнериниң кандидады деп эртем адын чедип алган. Ол «Тыва дылдың совет үеде хөгжүлдези» деп улуг монография бижип турар. Я. Ш. Хертек аспирантураның сөөлгү курузунче заочно шилчип алган, ажылдавышаан, филология эртемнериниң кандидады болур дээш белеткенип турар. Зоя Борандаевна Арагачы Москвага аспирантура доосқан. Ол ам бистиң төрээн дылывыстың чер-чер диалектилериниң онзагай байдалдарын шинчилеп, диссертация бижип, юбилейлиг чылда филология эртемнериниң кандидады болурун планнап турар.

Мээң өөрүм, кады ажылдап турар эштерим Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга чедиишкинниг ужуражыр дээш, кажангызындан-даа артык күженишкинниг ажылдап турарлар.

Шаанда үжүк-бижик чок чораан көшкүн араттарның уруглары школа доозуп, дээди эртем чедип ап, аспирантура доозуп, эртем кандидаттары болуп турары—Улуг Октябрь ачызының херечилели-дир.

М. САРЫКАЙ,

Тываның эртем-шинчилел институдунуң дыл секторунуң эртем ажылдакчызы.

Араттың чугаазы

Сүт-Хөл шаанда ээнзиргей чер турду. Ооң ховуларын, оймактарын куу хола хараганнар, сарыг чашпаннар шыва алган, аалдарның көшкен чуртундан чимзенген бөрүлерниң изи көстүр, оларның ында-мында улушкан үнү дыңналыр чораан.

Ол үени ам бодап олурарга, харын коргунчуг чүве дег-дир ийин. Ядыы араттарны феодалдарның, дүжүметтерниң канчаар эриидеп, шагаайтап чорааның-даа көрүп келдим. Шаажылаттырганнарның үё-човууру, ыы-сыызы, халак-тилээ дүжүметтер аалдарының коданындан хүн бүрү-ле үзүктелбес турган. Ишкин-Аксынга ондарларның Балчый-Бижээчи орус тараачын Узун-Бачыылайны, Шеминиң чагырыкчызы чораан Көк-Мээреңниң оглу Сундуй чаңгы бодунуң хөлечиги Моңгуш Санчайны өлүр эриидеп кааның караам-биле көрген мен. Ол дерзии аажылалды ядыы чоң бистер көргеш, өжээн килеңивис хайнып, базындырган чонга болчуп келир улуг күш, күчүтеннер кайда чүве ирги деп, бот-боттарывыстан айтыржып чораан бис. Ынчалза-даа «Шаг шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле турбас» деп үлегер чугаа бар болгай, кажан бир шагда шаажылакчыларның доңгаа кээп дүжер хүнү келир-ле боор оң дээрзин чоң чугаалажып турган.

Орус чуртунда хаанның чазакты дүжүрген, Октябрьның хувискаалы өөскүп үнген, дарлаткан чоңну хостап, ядыыларга аас-кежикти берип турар кончуг күчү-күштүг хувискаал өөскээн, ооң херели Тываже чоокшулап орар. Маңаа база-ла хувискаал өөскүп үнер чүве-дир диген чугаалар бистиң Сүт-Хөлге дыңналы берген. Шынап-ла феодалдарның, дүжүметтерниң бүдүү дүвүреп, хөлзеп турары-даа аажок апарган.

Орус чуртундан өөскүп үнген хувискаалдың чырыы Тыва черге дээп, арат чоннуң дайзыннарынга өдүр демисел күштүг чаңның ышкаш чыжырткайнып, хат казырга дег эгелээн...

1929 чылда нам кежигүнүнге кирдим. Үжен чылдың эгезинде суму даргалап, чонумнуң меңээ көргүскен идегелин күүседир дээш, ол ажылга элээн каш чылдарны улаштыр ажылдадым-даа. Аныяк республиканың ажыл-агыйын, культуразын сайзырадыр херекке, хөй-ниитиниң ажылынга бодумнуң эвээш-биче-даа бол үлүг-хуумну киирер аас-кежиктиг болган мен.

Бо хүнгү амыдыралдың кайы хире чырыткылыг магалыын, байшыыраан чүү дээр боор! Сүт-Хөлдүң шаанда хола хараганнар, сарыг чашпаннар шыва алган ховуларынга чазын боорга болбаазын машина-чепсек, күчүлүг тракторлар долуп — улуг үүлени бүдүре бээр, чазын тараан тараа чайын чиңгир ногаан апаар, күскээр чайдан эгелээш, алдын баштыг чаагай тараалар шөлдер сыңышпас кылдыр чалгыы бээр. Күзүн комбайннар, машиналар база катап диңмирип, чаагай дүжүттү ажаай бээр. Чимзенген бөрүлерниң изи көстүр шаандагы хонаштарда суурлар турупкан, өөрүшкүлүг каткы чугаалар, ыр-шоор диңмиттелген. Дагда малчыннарның-даа амыдыралы бай-шыырак, оларның акша-шалыңы хөй болуп, малчын ошак-кадай бүрүзү-ле акшаны айда чүс-чүзү-биле ап турар. Бо-ла бүгү Улуг Октябрьның ачызыдыр. Октябрьның хүнү ооң херели Тыва черни мынчаар чырыдып чаартыпкан.

Мээң харым ам 75. Улуг Лениниң партиязының, Октябрьның ачызында пенсияны ап, аас-кежиктиг амыдыралды көрүп, магадап чурттап чор мен.

М. КЕЖЕГЕЛИГ.

«Сүт-Хөл» совхоз.

Өөрүшкүнүң аялгалары

Каш чылдар бурунгаар, көдээ черлерге баян, фортепьяно, скрипка, пианино деп сөстер хамаан чок, хөгжүм школазы деп сөс безин дыңналбайн чораан.

Үстүнде адаанывыс музыка херекселдерин ам көдээниң улуг, биче кижилери эки билир, бо музыка херекселдеринге эки ойнап билирлер хөй, чамдыктары харын-даа аялгаларны чогаадып турар апарган.

Тывада ам уругларның 10 хөгжүм школалары ажылдап, колхозчу араттарның, совхоз ажылчыннарының, көдээде албан-хаакчыларның ажы-төлү хөгжүмге өөренип, ол талазы-биле билигни чедип ап, орус болгаш совет база даштыкы сураглыг композиторларның дугайын өөренип, концерттерни көргүзүп, боттарының талантызы-биле чонну сонуургадып турар.

Эрткен чылын Самагалдайга уругларның хөгжүм школазы ажыттынган. Амдыызында ийи салбыр бар: баян болгаш фортепьяно. Баян клазында 33, фортепьяно клазында 22 уруглар бар. Школаның башкылары база-ла аныяктар. Школа директору, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, бот-тывынгыр композитор Кан-оол Балай-оолович Баазан-оол уругларга музыка талазы-биле билигни бээр дээш бүгү күжүн салып ажылдап турар. Башкылар Симчит Авый-оол, Анна Оюн, Лакта Даш-уруг олар Кызылдың хөгжүм училищезин доосқан.

Улуг Октябрьның дугайында өөрүшкүнүң ырлары, аялгалары Самагалдайда уругларның хөгжүм школазындан чаңгыланып үнгеш, ырак делгемнерже ужугуп чоруп турар.

Бо чурукта олуруп турар, өөрүшкүнүң хүлүмзүрүү арында чуруттунган бичии уругну Зина Нурзат дээр. Ол, эки өөредилгелиглерниң бирээзи. Октябрь, аас-кежик дугайында ырларны Зина баянга эки ойнап билир.

Ч. КАРА-КУСКЕ.

В. Тартактың фотозу.

Комсомол амыдыралы

АЖЫЛДАҢАР-ЛА, АНЫЯКТАР!

Комсомолчу Эмма Ондар бир чыл бурунгаар он бирги классты доосказ, совхоз бүдүрүлгезинге ажылдаар дугайында күзелин илереткен. Оон ол күзелин «Сүт-Хөл» совхозтуң дирекциязы хандырган. Эмма Алдан-Маадыр салбырга ажылдай берген. Салбырның комсомолчулары ону эрткен чылдың күзүнүнде комсомол организациязының секретарынга соңгуп алганнар.

Ол организацияның хүрээлеңинде сезен ажыг оолдар, кыстар санаттынып турар. Оларның өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң дугайында айтырыгларны комсомол организациязының бюрозу салбырда партия организациязының практиктиг дузаламчызы-биле шиитпирлеп турар. Комсомол организациязы үргүлчү планныг ажылдап, комсомолчу аныяктарның политиктиг болгаш күш-ажылчы кижизидилгезинге, культура-массалыг ажылдарга хамаарышкан айтырыгларны комсомолчуларның нийти хуралдарынга-даа, комитет хуралынга-даа чугаалажып, шиитпирлерниң күүселдезин кызымаккай организастап турар. Ол болза комсомолчуларның баштыңының — Эмма Ондарның организакчы ажылының түңнели-дир.

Бүгү комсомолчуларны салбырда бүдүрүлге участоктарында таарыштыр тургускан. Оларның иштинден 24 кижи мал ажылында. Мал оолдаашкынының үезинде 15 комсомолчу малчыннарга дузалажып, сакманщиктеп ажылдап турарлар. Оларның аразында Дартаа 90 хойнуң 90 хураганын менди доруктурган. Эрткен ажыл-агый чылының түңнелинде саанчылар О. Карбы биле О. Элчин инек бүрүзүнден 1400—1800 кг сүттү саап, мурнакчыларның одуруунга киргеннер.

Ажылчын аныяктарның өөредилгеже чүткүлү улам-на күштелген. Ам 60 ажыг комсомолчулар болгаш аныяктар кежээки школада болгаш «кругозор» деп бөлгүмде өөренип турар. Эрткен чылын кежээки школаның түс-түс класстарын 25 кижи дооскан. Олар бо чылын өөредилгезин тускай өөредилге черлеринде болгаш кежээки школаның дараазында класстарында уламчылап турар.

Аныяктарның хөй-нийти амыдыралынга киржилгези идепкейжээн. Хереженнер чөвүлелиниң ажылында 20 комсомолчу киржип турар. Сөөлгү үеде спортчу ажылдар күштели берген. Комсомолчу-аныяктар боттарының күжү-биле чаа стадион шөлүн тудуп алган. Ону «Найырал» деп адаан. Чайын ону улам-на сайзырадып дерир, аңаа ыяштарны болгаш чечектерни тарыыр. Спортчу маргылдаалар эки түңнелдерни берген. «Чыраа-Бажы» совхозтуң спортчулары-биле хоккей маргылдаазынга Алдан-Маадыр салбырның оолдары бирги черни ээлээн.

Салбырда библиотеканың номчукчуларының кол массазы комсомолчулар болгаш аныяктар. Номчукчу бүрүзү чечен чогаал номнарын номчуурунга чаңчыга берген болгаш чаа номнарны эттирбейн номчуп турарлар. Тыва чогаалчыларның чамдык номнарынга номчулга конференцияларын эрттирген. «Культурлуг кижи деп кымыл?» деп темага солун кежээ болуп эрткен. Ам «Ада-өгбелерниң оруу-биле» деп кежээге белеткенип турар.

Көдээ клубтуң ээлери база-ла аныяктар. Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилериниң саны 30 ажа берген. Хереженнерниң Совет Армия хүнүнге тураскааткан концертин чон магадап көрген. Ам Совет эрге-чагырганың юбилейлиг 50 чыл оюнга белеткел ажылдары калбарып турар. Уран чүүл бөлгүмүнүң солун концерттерин чер-черге аалдап барып тургаш көргүзерин планнаан.

Чоокта чаа салбырның коммунистериниң нийти хуралы болуп эрткен. Аңаа бо комсомол организациязының ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкаш, эки ажылды демдеглеп, четпестерни илередип, комсомолчулар болгаш аныяктар Улуг Октябрьның 50 чылынга уткуштур чүнү кылза чогуурун тодарадып, организацияның ажылынга шын угланышкынны берген.

Ол хуралга хөөчүн коммунист О. Самбыл-Нөрбу мынча деп чугаалаан:

— Комсомолчулар, ам-даа эки ажылдаңар! Салбырның мал ажылында аныяктар эвээш-тир. Кырый берген малчыннарны аныяктар солуур апаар.

Коммунистерниң саналын ёзугаар улам эки ажылдаарын комсомолчулар хүлээнип турар. Кошпес деп черде комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадазы тургустунган. Оон бригадиринге аныяк коммунист М. Семдер-оолду томуйлаан.

С. МОНГУШ.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ КИЖИЗИДИЛГЕ

Өңнүктер-биле кады

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлеринде чугула айтырыгларның бирээзи болза чергелешкен класстарлыг школага өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны ийи дылдарның кырынга чорудары улуг политик-кижизидилгелиг, ханы утка-шынарлыг деп бижээн.

Хову-Аксының школалары орус, тыва ийи дылдарга ажылдап, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга чамдык артык чедиишкиннинг болуп келген. Хову-Аксының 8 чыл школазында он ажыг националдарның ажы-төлү өөренип, хөй нурууда орус дылга чугаалажып турарлар. Холушкак өөреникчилерлиг школага класстан дашкаар чорудар ажылдар, хана парлалгазы, школаның иштики каасталгазы шупту-ла орус дылга чоруттунар, орус дылды болгаш интернационалчы найыралды ажыглаарынга канчаар-даа аажок улуг рольдуг апарган.

Тыва уруглар орус дылды ханы болгаш быжыг шиңгээдип албышаан, төрээн дылынга база-ла билиглиг болурун чедип ап турар бис. Оон аңгыда националдарның аразында найыралды улам быжыглап, адаларның революстуг чаңчылдарынга шынчы болурун чедип алыр чүткүлдүг бис.

Чаңчыл болган байырлыг кежээлерге аңгы-аңгы националдыг уруглар боттарының хевиниң дээрезин кеткеш, ойнап турда көөрге, Элегестиң эриин каастаан эрээн-шокар чечектер-ле. Магаданчыын канчаар ону! Татар Эмиля Демидьярова, хакас Люба Толмачева, тыва Сара Седен, орус Люба Матвеева таңцы теп турда, көрүкчүлер магадаар, өңнүктер кадыда өөрүшкүлүг эки-ле-дир дивес аргажок.

Национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культурага кижизидип, өөредилгени тыва, орус ийи дылга чорудары эки түңнелди бээрин бистиң школаның дуржулгазы бадыткап турар.

Чечен Содунам.

Таңды район.

Эрик кавыларының япон-совет садыының хөгжүлдези

ТОКИО. (СЭТА). Совет Эвилелиниң Ыраккы Чөөн чүк районнарының болгаш Японияның Япон далай эрик кавызында турар префектураларының аразында бараан саарылгазының нийти түңү чүгле эрткен чылдың дургузунда безин 12 миллион чыгам доллар болган. Ол районнарның аразынга дорт садыг харылзааларын тургусканындан бээр үш чыл ажыг үе эрткен. 1965 чылда бараан саарылгазы 7 миллион доллар болган. Ол садыгны калбартырынга эрткен чылын Хабаровскиге эрттирген япон делгелге, а ол ышкаш ооң мурнунда Совет Ыраккы Чөөн чүк барааннарының делгелгезин Японияга эрттиргени улуг рольдуг болган. Совет Приморье-биле болгаш Чөөн Сибирь районнары-биле бараан саарылгазын калбартырын япон садыг-үлетпүр бөлүктери улуу-биле сонуургап турар. Чүге дээрге ындыг садыг улуг аргаларлыг болгаш бо чылын 15 миллион доллар чедер деп, «Асахи» солун бижээн.

Эрик кавыларының аразынга садыглажыышкынның япон федерациязы Совет Ыраккы Чөөн чүк районнары-биле болгаш Сибирь-биле экономиктиг харылзааларны калбартырын кедилиг кылдыр көрүп турар. ССРЭ-ниң эрик кавызының районнары-биле садыглажыышкынның нийти түңү бо чылын дыка өзериниң барымдаазы бисте бар деп, федерацияның чиңгине секретары Оисио Кумасиро СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн.

Садыглажыышкынның чүгле немей өзүлдези безин бо чылын 20—30 хуу болур, ынчаарга бистиң чурттарывыстың эрик кавыларының районнарының садыглажып турар барааннарының даңзызын калбартырып совет тала база саналдаан деп, ол чугаалаан.

Азия, Африка чогаалчыларының конференциязы

БЕЙРУТ. (СЭТА). Азия болгаш Африка чурттарының чогаалчыларының үшкү конференциязы байырлалдыг байдал-биле ында ажыттынган.

Ливанның премьер-министри Рашид Караме конференцияның киржикчилеринге байыр чедирген.

Конференцияның даргазы Ливанның көскү хөй-нийти болгаш күрүне ажылдакчызы, парламент депутады Камаль Джумблат допчу чүве чугаалаан.

Азия болгаш Африка чурттарының улустарының эп-сеткил каттыштырылга организациязының доктаамал секретариадының чиңгине секретары Юсеф эс-Сибаи Азия болгаш Африка чурттарының чогаалчыларының шимчээшкининиң дугайында отчёт илеткелди кылган.

«Азия болгаш Африка чурттарының чогаалчылары боттарының улустарының авангардынга чоруп, оларның аразында эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарының эргежок чугулазын медереп билир кылдыр суртаалдаар ужурлуг» деп, Юсеф эс-Сибаи бодунуң илеткелинге медеглээн. Кижини кижизидер херекке, чаа амыдыралдың тургузуушкунунга, чөптүг чоруктуң, чаагай сеткилдиң принциптерин бадыткап тургузарынга чогаалчыларның улуг ролюн ол демдеглээн.

Илеткелчи Азия болгаш Африка чурттарының улустарының национал-хосталгалыг шимчээшкининиң айтырыгларынга доктаап, империалистиг күштерни буруу шапкан. Эс-Сибаи Вьетнамда америк империалистерниң агрессчи дайынын килеңнээшкин-биле буруу шапкан болгаш хосталгага ынакшылдыг вьетнам улусту бүгү делегейниң чогаалчыларының деткип турарын чугаалаан.

Азияның болгаш Африканың улустарының аразынга литература болгаш уран чүүл талазы-биле дуржулганы солужарының база нийтилел амыдыралынга чогаалчының ролюнуң чугулазын эс-Сибаи оон ыңай демдеглээн.

Кыдатта болуушкуннар

«Культура революциязының» удуртукчулары эрге-чагырганың улам чаа-чаа органнарын тургузарының шенелдезин үргүлчүлеп турар.

Март 22-де Пекинге хоорайның «революсчу ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының төлээлекчилериниң конференциязы» болуп эрткен. Аңаа КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң премьери Чжоу Энь-лайның медеглээни-биле алырга, ук конференция Пекинге эрге-чагырганың чаа органын — «революстуг комитет» дээр чүвезин тургузарынга белеткел болган. Ук «революстуг комитет» хоорайның эрге-чагыргазының амгы органы — улусчу комитетти солуур ужурлуг. Найысылалдың дээди өөредилге черлериниң хунвэйбиннериниң болгаш Пекин чоогунда тараачыннарның мурнунда эрткилээн конференциялары ышкаш, бо конференцияның дугайын кыдат парлалга улуг шуугаазын-биле бижип, «чедиишкинниг эрткенин» демдеглеп турар.

Конференция резолюцияны болгаш Мао Цзэ-дунга чагааны хүлээп алган. Резолюцияда демдеглеп турары-биле алырга, ук конференция «бүгү хоорайның революсчу ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының түр дээди органы» болур. Хүн бүрүнүң ажылын удуртуру-биле конференцияның «доктаамал комитедин» тургускан. «Доктаамал комитет» пекин ажылчыннарының амгы организациязын — профэвилелдериниң хоорай федерациязын солуур ужурлуг деп бодап турар.

Конференцияга бодунуң чугаазынга Чжоу Энь-лай чурттуң үлетпүр бүдүрүлгелеринче болгаш транспортунче шериг албанныгларын чорудуп турар чорук «кончуг чугула хемчег» деп айыткан. Чжоу Энь-лай «сагылга-чурумну» сагыырынче ажылчыннарны кыйгырып, «бүдүрүлгеде корум-чурумну хандырары-биле» шериглерни бүдүрүлгелерже чоруткан дээрзин тайылбырлаан.

«Культура революциязының» үезинде үлетпүр бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң тарадыр сывырткан администрацияларын солуур ужурлуг «бүдүрүлге командылал черлерин» тургузар болгаш «кадыкшыдар» деп кыйгырыгны конференцияның хүлээп алган резолюциязында бижээн.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның материал-амыдырал байдалдарының, ажыл төлевириниң болгаш күш-ажылының байдалдарының дугайында амгы күштүг турар дүрүмнерни «өскертирин» резолюция моон-биле кады хоруп турар. «Культура революциязының» чорудуушкунунда кыдат ажылчы чоннар амыдырал байдалдарын бедидерин шыңгыы негеп турар деп чүве билдингир болгай.

Часкы тарылга үезинде ажылдаар кылдыр медицина ажылдакчыларының отрядтарын хоорайлардан көдээже чоруткан дугайын кыдат солуннар сөөлгү үеде дыңнадып турар апарган. Бо хемчеглер-биле холбаштыр «Хунци чжаньбао» солун 1965 чылда медицина ажылдакчылары-биле Мао Цзэ-дунуң беседазындан үзүндүлерни парлап үндүрген. Ол үзүндүлер болза медицина талазы-биле «Мао дарганың мынчага чедир билдинмейн келген чаа чугула айтыышкыннары» болуп турар. Мао Цзэ-дунуң сөзү-биле алырга, медицина өөредилге черлеринге «ортумак болгаш долу ортумак школаларның доозукчуларын хүлээп алыры албан эвес». «Долу эге школаларның доозукчуларынга үш чыл четчир; билиглерни бедидери колдуунда практикага чоруттунар ужурлуг» деп ол чугаалаан. Солуннуң сөзү-биле алырга, ол чүүлдүң утказын тайылбырлавышаан, Мао Цзэ-дунуң медеглээни: «номнарны хөй номчаан тудум-на улам мелегейлени бээр сен».

КУР-нуң удуртукчулары делегей аренаазынче «Мао дарганың идеяларынга» орукту ажыдып бээрин бар-ла шаа-биле шырмайып турарлар. Чижээ, Токиода үнүп турар «Тодзай боэки» («Чөөн биле Барыын талазының садыы») бюллетеньниң бижип турары болза, марттың эгезинде Кыдатка болган япон фирмалар-биле кыдат төлээлекчилерниң садыг чугаалажыышкыннары Мао Цзэ-дунуң цитаталарын нээжилээри-биле эгелээн. Кажан япон төлээлерниң кежигүннери Ханчжоуга чедип келген үезинде олар-биле ужуражыышкынга кыдат төлээлерниң удуртукчузунуң медеглээни: «эрги чаңчылды ёзугаар төлээлер келген хүнүнде оларны чемче чалаар турган. Ынчалза-даа ам улуг пролетаржы культура революциязының үезинде ол эрги чаңчылды ырадыр ап октапкан бис. Оон орнунга улуг пролетаржы культура революциязының төөгүлүг ужур-дузазының, ооң чайлаш чок болур характериниң болгаш чорудуушкунунуң дугайын чугаалап бээри-биле силерге байыр чедирер апаар-дыр бис.» Оон дараазында бир шактың дургузунда оратор Мао Цзэ-дунуң чугаалаап чүүлдерин япон төлээлерниң кежигүннеринге таныштырган.

ТЕЛЕГРАФ МЕДЭЭЛЕП, ДАМЧЫДЫП ТУР

салдарны чедирер.

Районга көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин — чаңгыс аай көдээ ажыл-агый кооперативтерин болгаш күр-ажыл-агыйларны удуртурун районнуң көдээ ажыл-агый каттыжыышкынны

Халдакчыларга күчүлүг согуушкун

ХАНОЙ. (СЭТА). АКШ-тың Данангта эң улуг шериг-агаар баазазынче февраль 27-де мурнуу-вьетнам патриоттарның артиллерия-биле эрес-шудургу халдаашкынының дугайында тодаргай чүүлдерни «Хосталга» сээр агентилел дамчыткан.

Информация албаның төвүнче, радио станциязынче, реактивтиг самолёттарның турар черлеринче, самолёттар хонар черлерже, америк офицерлерниң болгаш механиктерниң клувунче база бажыңнарынче улуг хемчээлдиг октар барып дүшкүлээн. Артиллерия адыышкынының соонда каш минуталар эрткенде америк баазаның районун өрт шыва алы берген. Аэродромну долгандыр камгалал черлери шуут-ла уш-баш чок болу берген. Харыы согуушкун кылыр дээш чаңгыс-даа самолёт агаарже көдүрлүп шыдаваан.

94 самолёт, 200 ажыг шериг машиналар сандан үнген, муң ажыг америк солдаттар болгаш офицерлер өлүрткен болгаш балыглаттырган. Күчүлүг согуушкуннуң түңнелинде Данангта америк шериг аэродрому март 6-га чедир ажылдаваан.

ЧКП ТК-ның доктаалы

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның пленуму март 23—24 хүннеринде болуп эрткен. Пленум көдээ ажыл-агыйның адырларын удуртур, чонну аъш-чем-биле хандырар дугайында доктаалды хүлээп алган. Доктаалда демдеглээни болза социалистиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң айтырыын принципиалдыг шиитпирлээринче болгаш чонну чем продуктулар-биле хандырарынче удуртулганы угландырган.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын ажылдап кылыр үлетпүр бүдүрүлгелер-биле көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң аразынга кооперацияның болгаш интеграцияның янзы-бүрү хевирлерин хөгжүдерин доктаалда көрүп турар. Ол чорук көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин рационализастаарынга болгаш чонну чем продуктулар-биле хандырарынга таарымчалыг боттандырар болза шын болур дээрзин ЧКП ТК санап турар деп, доктаалда айыткан. Ол орган көдээ ажыл-агыйны удуртурунда демократтыг элементилерни быжыглаарынга таарымчалыг байдалдарны хандырып бээр.

Көдээ ажыл-агыйны болгаш аъш-чем үлетпүрүн удуртурун чаңгыс аай төп орган — көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем министерствозу боттандырар деп, доктаалда чугаалап турар. Моон-биле холбаштыр көдээ ажыл-агый министерствозун, аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозун болгаш көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының төп эргелелин дүжүрер.

Көдээ ажыл-агыйның адырларын удуртур болгаш чонну чем продуктулар-биле хандырар талазы-биле боттандырар ужурлуг элээн хөй хемчеглерни доктаалда айыткан.

LAT
WIELKIEGO
PAZDZIERNIKA

Польша Улус Республиканың ажылчы чоннары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылын совет улус-биле кады демдеглээринге белеткенип турар. «Варшава» металлургия заводунуң ажылчыннары бедиткен хүлээлгелерни алырын шиитпирлээн.

ЧУРУКТА: «Варшава» заводтуң коллективиниң хуралында резолюция хүлээп ап тур.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

Совет эрге-чагырганың

50 чылынга

ОКТЯБРЬ РЕВОЛЮЦИЯЗЫ БОЛГАШ УЛУСТАРНЫҢ НАЦИОНАЛ-ХОСТАЛГАЛЫГ ШИМЧЭЭШКИНИ

I.

Үр эвес үе эрткен соонда бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен улустарның хосталгазы болгаш аас-кежик дээш кадыг-дошкун аңгы демиселиниң одунга төрүттүнген Совет күрүнениң бежен чылын — бүгү делегейге эң төөгүлүг хүннү байырлалдыы-биле демдеглеп эрттирер. Маркстың революцияны «төөгүнүң локомотиви» деп чугаалааны ышкаш, Октябрьның социалистиг революциязының улуг-хуузунга таварышканы дег, ындыг улуг ажылды бүдүрген кандыг-даа үе турбаан.

Октябрьның сөөлүндеги үеде төөгүнүң хөгжүлдезин «тургузар» үе хөйү-биле эрткен тудум-на орус революция-биле делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң, бүгү улустарның национал-хосталгалыг шимчээшкининиң тудуш харылзаалыы улам тодаргайы-биле илереп турар. Ол революция амгы шагның бүгү чорудулгазынга аажок улуг салдарны чедирген.

Октябрьның ажытканы эрткен 50 чылдарының эң чугула түңнелдериниң бирээзи болза империализмниң колониалдыг системазының буурап дүшкени болуру чугаажок.

Чээрби чүс чылдың эгезин сактып көрээлиңер: ынчан империалистиг күрүнелер делегейни хуваажып доозупкан турган. Чер бөмбүрээниң чонунуң үштен хөй кезии, бүдүн диптерниң улустары, Азияның, Латин Американың болгаш барык-ла бүгү Африканың аажок хөй кезии кадыг-дошкун колониалдыг дарлалдың адаанче кирген. Ол улустарның хосталгалыг демисели хагдынчак хевирлиг болгаш чедиишкин чокка дооступ турган. Колониализм чечектелип, дарлаткан улустарга кара кинчи болу берген. Ынчалза-даа Октябрьның социалистиг Улуг революциязы өөскүп үнген. Ол революция колониалдыг системага баштайгы согуушкунну таварыштырган. Россияның ажылчы чоннарының тиилелгези, хаанныг ёзу-чурумнуң буржуаз-помещиктиг тургузуун узутканы — метрополияларга, ооң кавызынга империализмниң туружун кошкадыр силгипкен.

Дарлаткан улустарны хоставайн, пролетариат бодун хостап ап шыдавас. Өске улустарны дарлап турар улус хостуг боор шыдавас. Марксисчи ол принципти боттандырбышаан, пролетар революциязы болза шаанда «улустарның кара бажыңы» кылдыр санап турган Россия империязының аажок улуг девискээринге колониализмниң илчирбезин буза шапкан.

Коммунистиг партияның Манифестизинде «Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!» деп алдарлыг лозунга Октябрь революциязы «Бүгү чурттарның пролетарийлери болгаш дарлаттырган улустары, каттыжыңар!» деп немелдени киирген. Мында Россияның ажылчын аңгызының болгаш хаанныг Россияның кыдыг-кызыгаар черлеринде национал улустарның боттарының хосталгазы дээш демиселиниң чаңгыс эви тодаргай илереп турар.

Бүгү улустарга хосталганың, дең эргениң болгаш акы-дуңмалышкы ёзунуң принциптерин чарлаан Октябрь революциязының тиилелгези, болгаш делегейге баштайгы социалистиг күрүнени тургусканы колониалдыг болгаш хамаарылгалыг чурттарның бүгү улустарының империализмге удур демиселин сорук киирген. Октябрь революциязы делегейниң революстуг чорудулгазын бүгү черлерге идепкейжиткен. Ол революцияның идеязының салдары-биле Азияның, Африканың, Латин Американың чурттарында миллион-миллион кижилер империализм-биле шиитпирлиг сегиржип алыышкынче кирген. Эш Хо Ши Минниң демдеглээни болза: «Октябрь революциязы Чөөн чүктүң улустарының нийти дайзыны империализмге чылча шавыышкынныг согуушкунну таварыштырбышаан, шиитпирлиг дузаны көргүскен. Ол ышкаш шаанда хаан чазакка дарлаттырган улустарның ёзулуг национал хосталгазының үлегер-чижээн көргүскен».

Боттарының эжелеп алган чурттарынче Октябрь революциязының идеязы сиңнигип кирерин бүгү тала-биле шаптыктаарын оралдашкан колониалдыг империяларның кадыг-дошкун шаажылалдары турза-даа, ол идеялар кулдандырган улустарже сиңнигип кирген болгаш ооң салдары-биле калбарган. Россияда революцияның дугайында дыңнадыгны Индияның янзы-бүрү үзел-бодалдыг бөлүктериниң мурнакчы төлээлекчилери дарлалдың болгаш кара туразында аажылаар чоруктуң күштерин ашкан өндүр улуг тиилелге кылдыр ужурашкан. 1918 чылда Совет республиканың Даштыкы херектериниң Улус комиссариадының алганы, Индияның ажылчы чоннарының байырлыг чагаазында: «Бүгү делегейниң демократиязының эрге-ажыынга силерниң чедип алган улуг тиилелгеңерге Индия байыр чедирип тур» деп, бижээн.

Октябрь революциязынга Кыдат национал-хосталгалыг шимчээшкининиң киржикчилери сорук кириишкин-биле байыр чедирген. Хаанныг Россияның колониалдыг Кыдатка холбаштырган тамчыктыг эргелерин Совет чазактың күш чок болдурганы ол шимчээшкинге улуг революсчу ужур-дузалыг болган. «Бис чүгле бистиң ажылчын аңгывыска эвес, харын база кыдат улуска дузаламчыны көргүзүп турар бис, ынчангаш Октябрьның Улуг революциязының үезинден бээр кыдат улуска чугаалаан чүүлдерниң дугайын база катап сагындырып турар бис» деп, 1919 чылдың августа Кыдат улуска Совет чазактың чоруткан бижиинде демдеглээн.

Делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң мерген угаанныг интернационалчы политиказы чыл келген тудум-на колониалдыг болгаш хамаарылгалыг чурттарның ажылчы чоннарының ортузунга улам-на чаагай нептерелдиг апарган. Ол политика оларның боттарының эрге-ажыы-биле бүрүн дүгжүп турар. Чон бүрүзү бодунуң салым-чолун боду шиитпирлээр эргени оларга бээринче, күрүнениң национал хамаарышпас болгаш тускай догуннаан чоруун хандырарынче угланган Совет чазактың чоруткан хемчег бүрүзүн Азияның, Африканың болгаш өске-даа диптерниң колониалдыг болгаш хамаарылгалыг чурттарының улустары изии-биле деткип турар.

Кижи төрелгетен «Дээди болгаш адакы» аймак-сөөк азы, ак болгаш «кара кештиг» кылдыр ылгалыр ужурлуг, ынчангаш олар бодунуң депшилгезин тургузуп шыдавас деп, империалистерниң хоозун теориязын Октябрь революциязының сойгалааны база ооң шын эвезин бадыткап көргүскени — демисежип турар Чөөн чүктүң улустарынга улуг дузалыг болган. Шаандагы хаанныг Россияның хожудаңгай кыдыг-кызыгаары турган черлерге ленинчи национал политиканы хажык чокка боттандырганының түңнелинде бедик хөгжүлделиг үлетпүрлүг, көдээ ажыл-агыйлыг, мурнакчы эртем-техникалыг, национал культуралыг совет социалистиг национал республикалар тыптып келген.

Эчис сорулгазы чаңгыс аай болуп каттышкан совет улустарының найыралдыг, акы-дуңма өг-бүлезинде кижиниң бүгү талалыг болбаазыраарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Совет Эвилелинде бүгү улустар дең эргени болгаш аргаларны ажыглап турар. Ооң-биле кады бүгүле эвилелдешкен республикаларны экономика болгаш культура талазы-биле деңнештирериниң хемчеглерин боттандырып турар. Чижээ, сөөлгү чылдарда Ортаакы Азияның республикаларының экономиказын хөгжүдеринге өске эвилелдешкен республикаларынга бодаарга дыка хөй капитал салыышкынын киирип турар.

II.

Октябрьның социалистиг революциязы национал-хосталгалыг шимчээшкинниң хөгжүлдезинге чаа үе болуп эгелээн. Шаандагы колониалдыг күчүлүг империяларның делегейниң чурт чуруундан аңылганы, дарлаттырып чораан улустарның делегей аренаазында политиктиг амыдыралга идепкейлиг болгаш тускайлан күш болуп киргени, ёзулуг национал хамаарышпас чорукту чедип алыр дээш оларның демисели — бо бүгү болза орустуң улуг революциязы-биле, социализмниң күштерин быжыглаары, ажылчын болгаш коммунистиг шимчээшкинниң чедиишкини-биле, делегейниң улустарының аңгы талазы-биле болгаш империализмге удур демисели-биле сырый харылзаалыг боор турар.

Үр үениң дургузунда империализмниң кара-туразында аажылалының болгаш кадыг-дошкун колониалдыг мөлчүлгезиниң черлери болуп турган үш диптерниң аажок улуг девискээринге эрткен чартык чүс чылда үндезин өскерилгелер болгулаан. Амгы үеде ол девискээрлерниң 95 хире хуузу база оларның чонунуң 97 хуузу хостаттырган аныяк күрүнелер болу берген.

Азияның, Африканың база Латин Американың хөй-хөй чурттарының улустары амгы үеде оларның национал-хосталгалыг революциязын улам ыңай ханыладырының, бодунуң күрүнезиниң тускай догуннаашкынын быжыглаарының, колониализмниң чаа хевирлеринге удур болгаш колониализмниң экономиктиг уржуктарын узуткаары дээш база бодунуң хамаарышпас экономиказын тургузары дээш демиселдиң сорулгаларын шиитпирлеп турар.

Шаандагы колония болгаш чартык колония чораан улустарның мурнунга политиктиг хамаарышпас чорукту чаалап алган соонда олар-

(Төнчүзү 4-кү арында).

ОКТЯБРЬ РЕВОЛЮЦИЯЗЫ БОЛГАШ УЛУСТАРНЫҢ НАЦИОНАЛ-ХОСТАЛГАЛЫГ ШИМЧЭЭШКИНИ

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

ның моон соңгааргы хөгжүлдезиниң оруктарының дугайында айтырыг кол черге тургустунуп келир дээрзин коммунистиг болгаш ажылчын партияларның 1960 чылда болган Чөвүлел хуралының Медеглелинде демдеглээн. Национал күрүнелерниң политиказын тодарадыры, хөгжүлдезиниң угланыышкынын шилип алыры, империализмниң болгаш колониализмниң күштеринге удур болгаш реакцияга база империалистерни деткээн бюрократчы национал-буржуаз хөреңгитен бөлүктерге удур демиселдиң байдалынга чоруттунуп турар.

Хөгжүлдениң капиталистиг эвес оруун шилип алган национал аныяк күрүнелер, ылаңгыя КАР, Алжир, Мали, Сирия болгаш өске-даа күрүнелер ам безин дыка хөй чугула социал-экономиктиг депшилгелиг чаартылгаларны кылган, чыл келген тудум-на олар социалистиг системаның чурттары-биле кады ажылдажылганы быжыглап, оларның чаагай дузаламчызынга даянмышаан, бодунуң экономиказын чедиишкинниг хөгжүдүп турар.

Ынчалзажок улустарның империализмге удур революциязының хөгжүлдезин моондактаар дээш, делегей империализми бүгү-ле хемчеглерин, ооң иштинде шериг күжүн, ажыглап турар дээрзин уттуп болбас херек. Америк дайынзырактарның Вьетнамда чорудуп турар агрессиязы, Санто-Домингоже интервенциязы болгаш өске-даа чижектер империализмниң болгаш реакцияның күштериниң идепкейжээниниң дугайын, боттарының чидирген туруштарын катап тургузарының оруктарын тывар дээш, олар харамдыгыышкын-биле чимзенип турарының дугайын бүзүрелдии-биле херечилеп турар-дыр.

Сөөлгү чылдарда империалистер Африкада национал-хосталгалыг шимчээшкинге удур шаап халдаашкынын калбартып турар. Форстерниң база Смиттиң сөөк-язы ылгаар чалчалыттары тергиидээн Мурнуу Африка республикада болгаш Родезияда каржы-дерзии өлүрүкчү чорук дендеп база Анголаның, Мозамбиктиң улустарын кыргып-хыдып турар. Англияның, АКШ-тың, ГФР-ниң болгаш өске-даа империалистиг чурттарның монополистиг капиталы Мурнуу Африкада сөөк-язы ылгаар колониалыг корум-чурумну быжыглаарын бүгү тала-биле оралдажып, хосталган аныяк күрүнелерже экономиктиг болгаш политиктиг ыйыышкынны кылып турар.

Амгы үеде Африканың чүгле он чурттарын тускай хамаарышпас деп долу утка-биле чугаалап болур дээрзин Африка диптиң коммунистиг болгаш революсчу демократтыг партияларының удуртур ажылдакчылары киришкен, 1966 чылда болган семинарынга демдеглээн. А Чаан сөөгүнүң Эрии, Сенегал, Малагаш республика ышкаш күрүнелерде харын мырыңай капиталистиг хөгжүлдеже чүткүл күштелип турар.

Бо байдалда хамаарышпас чорук, социал депшилге дээш чоннуң демиселиниң шылгаттынган чепсээ болза империализмге болгаш реакцияга удур демиселдиң чаңгыс аай фронтузунга депшилгелиг күштерниң сырый каттыжыышкыны болур дээрзин делегейниң революсчу улустары тодаргайы-биле билип эгелеп турар. Ниити революстуг демиселден кандыг-бир чурттуң аңгылап, тускайлаар дээр янзы-бүрү оралдадыышкыннар улустарның күжүн кошкадыры, оларның оруктарынга бергелерни тургузары чайлаш чок болгаш империализмниң туружун быжыглаарынга дөгүм болур.

Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининден база социалистиг системазындан национал хосталгалыг шимчээшкинни аңгылаар болгаш националисчи база улуг күрүнезирек идеяны аңаа дөгээр дээр Мао Цзэ-дуннуң болгаш ооң бөлүүнүң чүткүлү, адактың сөөлүнде Октябрьның Улуг революциязының болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының эң үнелиг дуржулгазын баксырадыр дээн ол бөлүктүң оралдажыышкыны—демисежип турар улустарның эрге-ажыктарынга чүгле таарышпас эвес, харын улуг хораны чедирип турар. Амгы кыдат удуртукчуларның ревизионисчи, антимарксисчи база антиленинчи үүлгедиглерин төөгү кажан-даа өршээвес.

III.

Улуг Октябрьның идеяларынга, бодунуң өлүм чок баштыңчызы болгаш башкызы В. И. Ленинниң чагыгларынга шынчы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы болгаш марксисчи-ленинчи өске-даа партиялар болза колониалдыг дарлалдан, ооң бүгү хевирлеринден болгаш илерээшкиннеринден адырлып, бодунуң национал хосталгазы дээш демисежип турар улустарга бүгү талалыг дээштиг дузаны көргүзерин боттарының интернационалчы хүлээлгези кылдыр көрүп турар.

Делегейниң ийиги дайынының сөөлүнде хосталгалыг шимчээшкинниң улуг тиилелгелери чүгле делегейниң социалистиг системазының туруп турарының болгаш ооң хөгжүлдезиниң байдалында чедип алдынар аргалыг болган дээрзин кым-даа херексевейин барып шыдавас.

Совет Эвилели делегейниң улустарының мурнунга бодунуң интернационалчы хүлээлгезин кезээде чайгылыш чокка, төлептиг күүседип келген болгаш күүседирин уламчылап турар дээрзин империализмге удур революсчу демиселдиң 50 чылдар дургузунда бүгү төөгүзү бүзүрелдии-биле көргүзүп турар. Амгы үеде ССРЭ социалистиг өске-даа чурттар-биле кады акы-дуңма Вьетнамга удур америк агрессияны ойтур шавар дээш экономиктиг болгаш шериг талазы-биле канчаар-даа аажок улуг дузаны көргүзүп турар. Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле Африканың болгаш Азияның чурттарында үлетпүрнуң 700 ажыг бүдүрүлгелерин дерип кылган болгаш дерип турар. Маадырлыг куба улус бодунуң экономиказын хөгжүдерде база-ла ССРЭ-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның дузазынга даянып турар.

Социалистиг лагерьниң чурттары—колониалдыг болгаш хосталган чурттарның улустарының бүзүрелдиг база ак сеткилдиг өннүктери болуп турар. Оларның тугунда: Хосталга, Дең эрге, Акы-дуңма ёзу деп сөстер сиилип бижиттинген.

Эртемниг коммунизмниң үндезилекчилери Карл Маркс биле Фридрих Энгельстиң чарлап айытканы өндүр чаагай ол принциптерниң хажык чогу Октябрьның социалистиг Улуг революциязының дуржулгазынга болгаш төөгүзүнге, делегейниң революсчу чорудулгазының ооң дараазындагы бүгү хөгжүлдезинге хөй удаа хынаттынып бадыткаттынган.

Николай ИВАНОВ,
төөгү эртемнериниң кандидады.

ТӨРЭЭН ХООРАЙЫВЫСТЫҢ АДЫН СЫКПААЛЫ

Мораль темазынга болган чугаа

Чадаана хоорайның херээженнериниң чоокта чаа болган хуралы «Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн доктаамал бедидер дээш кызымак ажылдаар!» деп темага эрткен.

Совет улустуң материалдыг чаагай чоруу хүн келген тудум-на улам өзүп турар. Чижээлээрге, хеп чуур машиналар, соодукчулар Чадаана хоорайның чурттакчыларынга ам ховар чүве эвес апарган. Мотоциклдер безин калбак хереглелдии болуп бар чыдар.

Бистиң Тыва араттар ындыг-ла үр эвесте ыңгыржактыг шары-биле ынай бээр дажыгланып, бичии тараа тарып чип чораан болза, ам кандыг техника чок дээр. Хову, шынаада мотор даажы долган. Буга-сумун-даа казып бадырарын, чер андарып, тараа тарыырын-даа, сигенни кезип, сараатталарын-даа, тарааны чулуп, бастырарын-даа шуптузун машина-биле кылыр. Тайгадан тудуг ыяжы кезип, сөөртүрүнге-даа мотор-ла, машина-ла хөделир апарган, магалыг-ла! Ооругларда, шынааларда чаа-чаа суурлар чайнап турар. Бедик тайга, сыннардан дүне кала дээринче-даа көөрге сылдыстар-ла, шынаазынче-даа көөрге сылдыстар-ла чайнаар апарган. «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттары Тываның үлетпүрүнүң шолбаннары ол. Республиканың мал болгаш чер ажылы аажок сайзырап турар. Ол бүгүде херээжен чоннуң күш-ажылчы улуг-хуузу улуг. Чүс-чүс чылдарның күчүлел-дарлалындан хосталган тыва херээженнер ам конституция ёзугаар эр улус-биле бир дөмей ажылдаар, өөренир, дыштаныр эргелерни бүрүнү-биле эдилеп турарлар.

Районда күш-ажылдың мурнакчылары, культураның нептередикчилери шолбаннарның аразында херээженнер хөй. Ленин орденининиң эдилекчилери Хомушку Кувискаал, Бара-Сал Таан («Чыраа-Бажы» совхоз), ол ышкаш «Хүндүлелдиң демдээ» орденниң эдилекчилери Анна Ондар («Большевик» колхоз), Ховалыг Шоңдайты оларның аттары бүгүдеге билдингир. Ховалыг Шоңдайты ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады. Чадаана хоорайның божуур-бажыңының акушери Саяна Бара-Сал, № 1 школаның башкызы Паву Салчак, райпо столоваязының повары Мая Куулар, ажаалга кассазының ажылдакчызы Полина Чешумна, уруглар садының кижизидикчизи Светлана Морозова, № 2 школаның башкызы Александра Гостевская болгаш оон-даа өске хөй-хөй херээженнер боттарының кызымак күш-ажылы-биле, хөй-ниитичи чоруу-биле чоннуң хүндүткелин төлептии-биле эдилеп чоруурлар. Хөй-ниитиниң корум-чурумну дээш демиселге херээженнерниң киржилгези улуг. Чадаана хоорайның улусчу дружиназында 136 херээженнер киржип турар.

Хоорай херээженнериниң дугайында өске-даа эки чүүлдерни хөйнү чугаалап болур. Ындыг болза-даа төлеп чок байдалды көргүзе бээр ийи-чаңгыс кижилер чонунуң арын-нүүрүн, ат-алдарын бужартады бээри черле хомуданчыг.

Бистиң хоорайывыстың бир чурттакчызы Мария Пашкова АТА-ның чолаачызы, ийи уругларның иези. Ажылдан барык үргүлчү эзирик чанып кээр, ашаа-биле болгаш кунчуу-биле бактажыр, бичии уругларын каржы сөстер-биле сөглээр. 1966 чылдың декабрь 30-де ону 20 рубльге штрафтаан. Ооң соонда бажыңынга элээн каш «концерттерни» көргүскен. Февраль 13-те медередир эзирээн чорда, шагдаа черинге эккелген. Арагачы Пашкованың уруглары ам оон коргар апарганнар.

Сат Кызыл 1937 чылда, Дамбык Чизе 1944 чылда төрүттүнген. Олар кайызы-даа райпода ажылдап, Крестьянская кудумчузунуң 63 дугаар бажыңында чурттап турарлар. Волкадан калчаарааш бир хамаатыны эмчээ эмнедип чыдар кылдыр эттээннер. Шахтёрская кудумчузунда № 5 бажыңында чурттап турар, үжен алды харлыг Мария Леонова моральга удур үүлгедиг кылгаш, 10 хонукта хоругдаттырган.

Райпо ажылдакчызы Сат Сүрүң эзирип алгаш, кудумчулап эрткен-дүшкен улуска шорлуп, оларны бак сөглеп турганы дээш 15 хонукка шииттирген. Валентина Кретова ажы-төлүн хайгаарал чок каггаш, үргүлчү арагалап туруп берген. Өөреникчи уруглары бажыңынга кичээл кылыр арга чок болганда, эки өөредилге дугайында кандыг чугаа турарыл?

Коммунал ажыл-агыйның ажылчыны Александра Монгуш ашаа Коновалов-биле арагалаан санында содаалажыр, чамдыкта ол содаага өске арагачылар база киржи берген турар. Эрткен чайын Александра Монгуш хулиганнапкаш, 10 рубльге штрафтаткан.

Музыка школазының башкылары Лантухова биле Колоницкаяның дугайын ыттавайн барып болбас. Олар Чадаана хоорайга келгеш, элээн каш квартиралар солуп четтиккеннер. Ынчалза-даа квартира бүрүзүнге байдал бир дөмей турган: удаа-дараа арагалаашкыннар орай-дүнге чедир болгулаар. Ыт-шимээн, алгы-кышкы, харын-даа алгыш-кырыш. Ол ийи аныяк башкының олурган бажыңнарының соңга шили бо-ла буступ каңгырткайны бээр, эжиктери-даа тырлугулап чаштай бээр. Кожаларынга дыш бербес. Ындыг башкыларның уруглар кижизидер эргези бар бе?

Александра Дүдүк (комхоз ажылчыны), Раиса Очур-оол (даараныр мастерскаяда) олар болганчок-ла медередир арагалаар болгаш ашактарынга хол дээр. Зеленая кудумчузунуң № 1 бажыңда чурттап турар Лидия Князева үргүлчү арагалаар. Ооң 18 харлыг оглу иезиниң арагалаарынга шыдашпайн дезе берген.

Үстүнде ады кирген кижилерниң барык шуптузу 1930 чылдан бээр төрүттүнген назылыг кижилер болуп турар. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Бистиң бурунгуларывыс, кырган-аваларывыс, аныяк чораан шаанда «ыт ишпес кара суг-та чалыы назынын садар бе» дишкеш, араганы ишпес чорааннар. Амгы үеде арагаже хандаан аныяк кижини чүү дээрил, оол-даа, херээжен-даа кижи дижик? Бодунуң тура-соруун ышкынган, арагага бодун бүрүнү-биле бердинген кижи деп санаар херек. Ие деп адын бодавас, чаш ажы-төлүн кээргевес херээженнер дугайында чугаа-даа маңаа шыңгыы-ла болган. Баяа-даа биезги-ле үстүг, самдар платьезин кедипкен чоруур, чон эш-өөрүн хүндүлеп, арыг-силиг, каас-шиник кылдыр кеттинмес херээженнерни ылаптыг-ла шүгүмчүлээн. Ады үнгеннерниң коллуу-ла эш-өөрүнүң мурнунга төлептиг болурун хүлээнип, сөзүн бергилээн.

Кудумчу болгаш квартал комитеттеринде база чамдык бүдүрүлге, албан черлеринде херээженнер чөвүлелдериниң багай ажылын ол хуралга база шүгүмчүлээн.

«Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга төлептиг ужуражып, боттарывыстың төрээн хоорайывысты чараш, чечектелип олурар хоорай болдурарынга Чадаананың бүгү херээженнери күштеривисти болгаш аргаларывысты мобилизастаалыңар! Бистиң аравыска арагачылар, содаачылар болгаш өске-даа бужар-бак херек үүлгедикчилери турбазын!» деп кыйгырыг аңаа хүлээп алдынган.

С. ПАВУ.

Чолаачыларга сүме

Даглыг, берт оруктарлыг черлерге машиналыг оваарымчалыг чорууру, оларны шын ажаап кадагалаары — шимчээшкинниң айыыл чок чоруунга улуг салдарлыг. Даглыг черлерге, берт оруктарга уткужуп келген машиналар каржып эрттери безин берге участоктар тургулаар, ол ышкаш орук эки көзүлбес черлер кайы хөй.

Даглыг черлерде атмосфераның базыышкыны чавыс болуп турарындан машинаның шимчедикчизиниң күчүзү база эвээжээр, ооң ужурунда автомобильдиң динамиктиг шынары баксыраар. Даг эдээнден ооң бажынга чедир агаар-бойдустуң байдалы аңгы-аңгы болур чүве болганда, ындыг таварылгалар шимчээшкинни дыка нарыыдадып турары илдең-дир. Ынчангаш даглыг болгаш берт черлерге чорууруда машинаны дүргедедип, оожумнадырының ажыктыг аргаларын шын шилип алыры, машиналарны тормозтаары, дистанцияны шыңгыы сагыыры чижектиг айтырыгларны чолаачылар эки билген турар ужурлуг.

Узун өскээрлерге аар чүъктүг машиналар болгаш автопоездилер оожум чорууру билдингир болгай, ынчангаш оларның шимчедикчизи эмин эртир изий бээр, ону соодары-биле доктаар, а кадыр кудургайларга тормозту хөй ажыглаарындан ооң кезектери база изиир, ынчангаш кезек-кезектеп доктаап, хынаары улуг ужур-дузалыг. Оруктарга нииити шимчээшкинге, ылаңгыя өскээрлерге аар чүък машиналары көвүдээн тудум-на, дүрген маңнаар чиик машиналарга хамаарыштыр оларның шаптыгы көвүдеп турар. Бо таварылгада тормозтуң үрелик эвес болгаш идегелдиг болган турарын чедип алыры эргежок чугула.

Дыка хөй ондактыг таварылгалар мурнунда чораан машиналарны шын эвес оюп эртип турарының түңнелинде болуп турар. Ооң-биле чергелештир, соондан келгеш, эртип чыткан машинаның чогуур маневр кылырынга мурнунга чораан машиналарның чолаачылары эвээш эвес шаптыкты кадып турарлар.

Ындыг болганда машиналарны оюп эртериниң маневрин дорт болгаш чурумунда айыткан бүгү дүрүмнерни сагып тургаш, чорудар херек. Ону машинаның дүргени четчири-биле белеткеттингенде, шимчээшкинниң нииити дүргениң барымдаалап, шакта маңнаарының дүргени 15 километрден эвээш эвес турда, боттандырар ужурлуг.

Ийи талалыг шимчээшкинниг оруктарда көстүрү багай черлер, ээтпектер болгаш кызыы черлер бар болза, машинаны чедип эртерин кызыгаарлаар апаар.

Машиналарның түр доктаар болгаш шуут турза чогуур черлериниң дүрүмүн хажыдып турарындан ондактыг таварылгалар эвээш эвес болуп турар. Шимчээшкинниг оруктарда ээтпектерге, өскээрлерге болгаш кадыр кудургайларга, а ол ышкаш орук дорт-даа болза туманныг, кежээки, дүнеки үеде, база чаашкын, хар чаап турар үеде машиналарны шуут тургузуп каар, азы түр-даа болза тура дүжер чорук—шимчээшкинге шуут айыылдыг болурун утпаңар! Бо таварылгада коллуунда-ла орукка турган чүък машиналарынга чиик машиналар эвээш эвес үзер, чүге дизе, бир талазында, чиик машина дүрген маңнаар, ийи талазында, чүък машиназының доора хемчээли калбак болганындан оруктуң участок бүрүзүнге ооң таарыжылгазы аңгы-аңгы.

Даглыг болгаш берт черлерге чорууруда, рейсче үнериниң мурнунда-даа, ажылдап чораан үезинде-даа автомобильдерниң техниктиг байдалын хынаар дугайында негелдени шыңгыызы-биле сагыыр херек. Ылаңгыя руль башкарылгазының, хол болгаш бут тормозтарының, а ол ышкаш дугуйлар быжыглаашкынының, чүъктүң үрелик эвес, идегелдиин хынаар херек.

Чүъкту шын эвес чүдүрер, азы шимчээшкин үезинде чүък хозап, шимчээн болза, ол чорук машинаның доора болгаш узун дургаар чайгылыышкынын болдурар, ооң түңнелинде озал-ондактыг таварылга чайлаш чок болу бээр.

Ондактыг таварылгаларны болдурбас төлээде, ында тургускан орук демдектерин сагыыры—чолаачы бүрүзүнүң дорт хүлээлгези. Ону сагыырда чолаачы бүрүзү кичээнгейлиг болур ужурлуг.

С. КРАСНОПЕРОВ,
техник.

ӨДЕК ТАРАДЫР ХЕРЕКСЕЛ

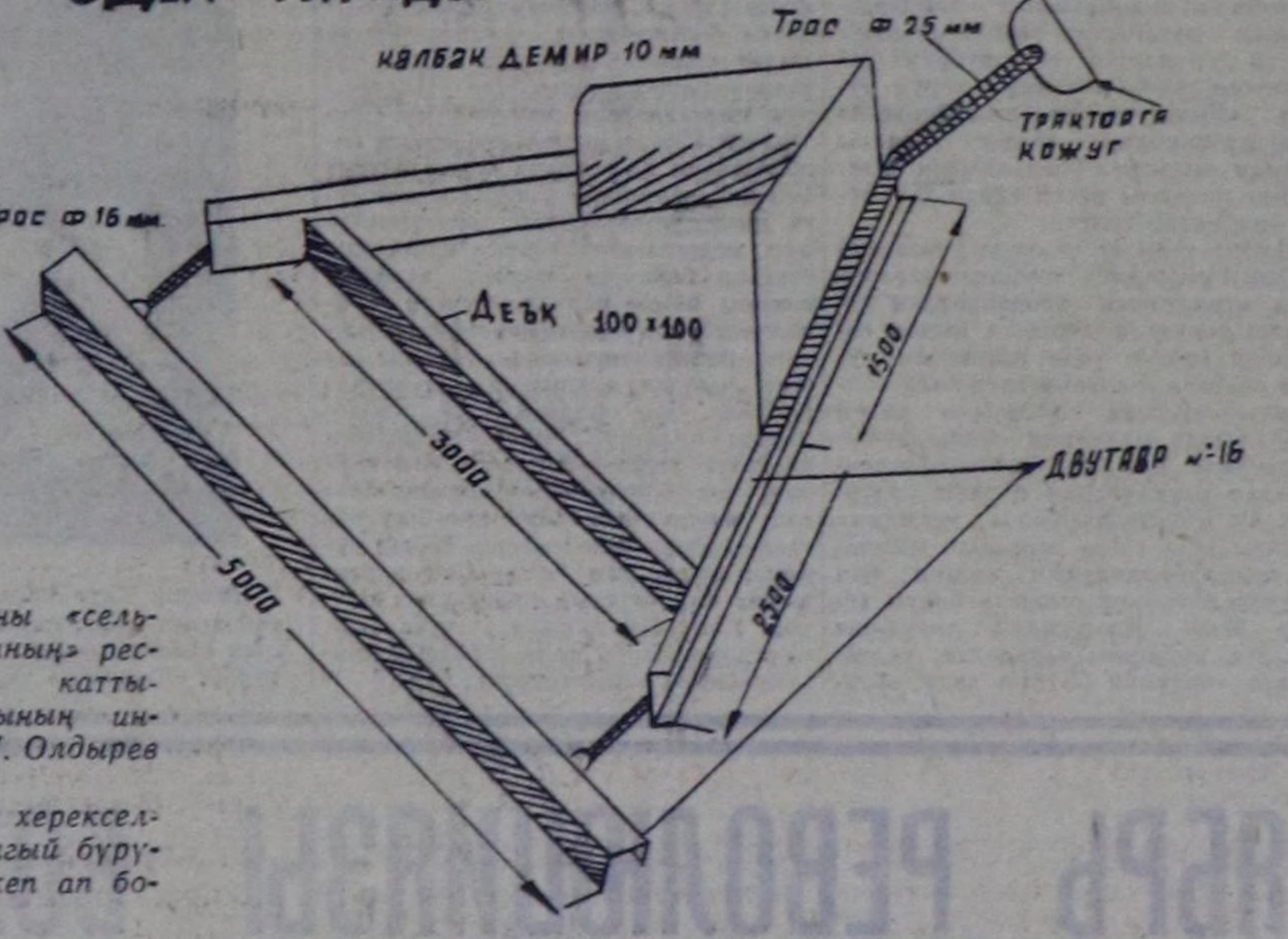

Бо арганы «сельхозтехниканың» республика каттыжыышкынының инженери И. Олдырев белеткээн.

Мындыг херекселди ажыл-агый бүрүзү белеткеп ап болур.

«Сельхозтехника» каттыжыышкынының Кабардино-Балкар АССР-де Урван район салбырының тускай эртемниглери өдек тарадыр херекселди чогаадып кылганнар.

Ол херексел хар далбыйы хевирлиг. Думчук кеззээнде 40 мм диаметрлиг ээрнил-биле тудуштурган ийи чаактарлыг. Оларның соңгу талазын уштарын чаактарга ээрилдер-биле быжыглаар деъг-биле аңгылаан. Чаактарның думчуң кеззээнде бедии 60 см калбак демирлерни быжыглаан.

Херекселди трактор соонга ийи янзы кожар: черже ханылаар болза, херекселдиң думчуунуң адаңы кыдыындан өрү 150 мм, кыдыралаар болза, 250 мм. Тракторга кожар тростуң узуну 2 м болур.

Херексел оваа өдекти шиш думчуу-биле тарады эжерге, ооң бир чамдыызы чаактарның чавыс черлерин ажа дүшкеш, деъг мурнунга кээп дүжер. Деъг болгаш ооң соонда сөөртүнген доора өдекти шөлге дең-десии тарадыр. Бо херекселдиң аары бир тонна хире болгаш ону ДТ-75 трактор сөөртүр. Ындыг агрегаттың хүнде бүдүрүкчүлүү 25—30 га чедир. Өдек тарадыр ындыг бөдүүн, ынчалза-даа бүдүрүкчүлүг ол херекселди кандыг-даа мастерскаяга кылып ап болур.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Карак чажы чүге төктүрүл?

Баш сөөгүнүң арын талазында карак хозу дээр тускай оңгарның дашкаар угланган үстүү азында карак чажы төгүлдүрер тускай бес бар. Карак чажы ол бестиң тар каналдарын дамчыштыр аккаш, коньюктива хапчыгажы дээр шараланчак чымчак ак картчыгаштан бүткен хапчыгашка кээп чыглыр. А коньюктива дээрге, карак хавының иштии талазын шыва алган шараланчак картчыгашты ынча дээр. Ынчаарга карак чажын чүгле үстүнде айыткан бес эвес, харын коньюктиваның клеткалары база төгүлдүрүп турар.

Карак чажының ужур дузазы улуг. Ол каракче кирген янзы-бүрү покчугаштарны, довурак-доозунну чуп үндүрбүшаан, карактың шараланчак картын үргүлчү шыгыдып турар. Карак чажының составында лизоцим дээр тускай чүүлдүң бар болганының уламында, ол бактерияларны узуткап чок кылыр шынарлыг. Карак чажы эвээжээнде, карактың янзы-бүрү аарыгларындан аарып туруп бээриниң бир чылдагааны ында. Ынчаарга трахомадан аараан кижилерниң караанын ланчак карттарының клеткалары читкилеп, шырыңмаланчак карты бүлүртүңнеп, караанын суу арай соглугулап, шоозу баксырап кээриниң чылдагааны ында.

Карак чажы чүгле ыглаанда төктүп келбес-ле болгай. Каракче бичии-ле чам кирген, чажы төктүп келир ышкажыгай. Оон аңгыда карак янзы-бүрү аарыглардан аараанда база-ла чажы төктүп туруп бээр. Ооң чижээнге коньюктивит дээр, карактың шаралапчак картчыгажының аарыы, база шырыңмаланчак карттың янзы-бүрү аарыглары кирип болур. Карак чажы хөй төктүр чорук думчуктуң шараланчак картының аарыын база тывылдырып болур. Чүге дээрге, бо органнар аразында тудуш харылзаалыг болгаш чаңгыс аай нерви харылзаалары-биле хаара туттунган.

Каракты шыгыткаш, карак чажы кайнаар баарыл? Оон ол карактың иштики азыында туруп турар хөлчүгешче кирер. Оон ам карак чажы бичии допчужугаштар баштарында хензиг үттерже кээп кирер. Ол үттүгештерден бичии каналдар дамчыштыр карак чажы, карактың иштики азыында карак чажының кирер ыйгылында хапчыгашка чыглыр. Ол хапчыгап база-ла бичии канал дамчыштыр думчук хозу-биле тудуш харылзаалыг.

Бир эвес карак аарааш, алдыы талакы карак чажы сорар допчужугаштар дашкаар аңдарлы бээр болза, хөлчүгешке чыылган чаш допчужугаштар дамчыштыр каналдарже дамчывайн барып, карак чажының аңаала төктүп бээр чылдагааны ында.

Үр үениң иштинде думчуктан суг төктүп аарып келген таварылгада база карак чажының дамчып үнер каналдары бичелей бергилеп болурлар. Каналдар дамчыштыр чаш дамчывастап, хапчыгашка мөөңнелгениниң түңнелинде чоорту карак ириңнелип, аарып эгелээр.

Хатка удур чорууга база карак чажы төктүр таварылгалар турар болгай. Ол болза үрде-ле биче-бичелеп сырыңгылап чораан таварылгаларда болгулаар. Ындыг таварылгаларда кулак, думчук, боостаа аарыгларын эмнеп турар эмчилерге үе-шаанда эмнедип алыры эргежок чугула. Часкы хүн караанга кылаңгайнып чыдар харже көргенде база-ла карак чажы төктүп келир. Ол чүл дээрге, чидиг чырык карак чажын төгүлдүрер бестиң ажылын улгаттырыпканының түңнелинде болур.

Чамдыкта чаш төгүлдүрер бес эмин эртир хөй чаш төгүлдүрүп туруп бергенде, хөй чаш дамчып чоруур каналдарын дамчыштыр эртип күш четпейн баргаш, дашкаар төктүп туруп бээр чорук база турар.

Карактан үргүлчү-ле суг төктүп туруп берген болза канчалза экил? Карактың аарыглары өй-шаанда тып, ону эмнедир херек. Чамдык таварылгада харын-даа кезип эмнээр ужурга-даа таваржыр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Иркутскиниң кооператив техникумунуң тыва консультация пунктузу

1967—1968 өөредилге чылында бот-өөредилгелиг товароведение, план болгаш бухгалтер салбырларынга **өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур.**

Өөредилгениң хуусаазы: долу эвес ортумак школаның базазынга—4 чыл, ортумак школаның базазынга — 2 чыл.

Техникумга долу эвес ортумак школа (чеди чыл болгаш сес чыл школазын дооскан) азы ортумак школа дооскан, кирериниң экзаменнерин чедиишкинниг дужааган эр, херээжен ССРЭ хамаатыларын хүлээп алыр.

Билдириишкиннерни апрель 1-ден август 1-ге чедир хүлээп алыр.

БИЛДИРИИШКИНГЕ ДАРААЗЫНДА ДОКУМЕНТИЛЕРНИ КОШКАШ КИИРЕР:

а) Долу эвес ортумак школа азы ортумак школа болгаш өске-даа **өөредилге черлерин дооскан дугайында херечилел.**

б) Автобиография.

в) Эмчи шынзылгазы (№ 286 хевир-биле).

г) 3×4 хемчээлдиг үш фоточурук.

д) Практиктиг ажыл стажтыг кижилер албан организация болгаш бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларының шынзытканы **күш-ажыл дептеринден ушта бижидилге.** Ажылдап турган черинден өөренирин сүмелээн шынзылга.

Кирериниң экзаменнерин техникумнуң тыва консультация пунктузунга хүлээп алыр.

Документилерни дараазында адресче чорудар: **КЫЗЫЛ ХООРАЙ, ЩЕТИНКИНА-КРАВЧЕНКО** кудумчузу, **30, УКЛ (БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫ) 35—58** дугаарлыг телефон.

КИНО

МАРТ 28-ТЕ

НАЙЫРАЛ»: «Агаар бөмбүүнде уруг» 9.30, 11.30, 1.30, «Хүрээ хөлегези» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Байырлыг көге-бугалар» 10.30, «Дайынчы чепсээ чок маадыр» 12.30, 2.30 «Хасан-арбакеш» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ёзулуг кижи дугайында тоожу» 9.30, 11.20, 1.30, 3.20, 5.20, «Кыңчыктырбас барымдаалар» 7.10, 9.10 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Константин Заслонов» 11.15, 1.30, «Ынакшыл дээш» (1-ги, 2-ги сериялары) 3.20, 8.30, «Шынаада демисел» 6.30 шактарда.

ТЫВАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНГА

КАВКАЗСКАЯ ПЛЕННИЦА

«Кавказ туттурукчузу» деп уран-чечен кинону көрүңер.

редакцияның адрези:
Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21-27, иштики информация килдизиниң 20—60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1).
ТС—00319.